

de/Gelderland
Bibliotheek

Magazijn

T 4805

Ampt Epe

Historische vereniging voor
Emst - Epe - Oene - Vaassen

Nummer 187 www.ampt-epe.nl

Ampt Epe

Stichtingsdatum 13 oktober 1961

Nr. 187 - juni 2012

Redactie: D. Hamer, A. van Oostveen, F. Schumacher, H. Tijman-Logtenberg
Redactieadres: D. Hamer, Jagtlustweg 9, 8162 NJ Epe, redactie@ampt-epe.nl

Postadres 'Ampt Epe':
Postbus 114, 8170 AC Vaassen
Website: www.ampt-epe.nl

Het blad verschijnt vijf keer per jaar en wordt gratis toegezonden aan de leden van de Historische Vereniging 'Ampt Epe'. De vereniging stelt zich onder meer tot doel het opwekken en versterken van de belangstelling voor de geschiedenis van Emst, Epe, Oene en Vaassen.

Bestuur:

Voorzitter: vacant
voorzitter@ampt-epe.nl
Vice-voorzitter: H. Stakenburg, tel. 0578 - 64 19 12
voorzitter@ampt-epe.nl
Secretaris: R.G. Labberton, tel. 0578 - 576251
secretaris@ampt-epe.nl
Penningmeester: B.J.H. Bosch, tel. 0578-616041
penningmeester@ampt-epe.nl
Ledenadministratie: S. Leijsen, tel. 0578-614664
ledenadministratie@ampt-epe.nl
Website: F.Ph. Jantzen
webmeester@ampt-epe.nl
Leden: E. Brummel, A. van Dam, D. Hamer, H. Kloezeman
en A. Schurink

Lidmaatschap: € 15,00 per jaar
Giro: 119.40.15 ten name van penningmeester Ampt Epe
I.S.S.N.-nr. 1383-2026

AANDACHTSPUNTEN

*Ons blad niet ontvangen? Neem dan contact op met S. Leijsen, ledenadministratie.

*Door uw artikel aan te bieden voor publicatie in ons blad geeft u automatisch toestemming voor digitalisering ervan na vijf jaar, door óf de vereniging óf de Gelderland Bibliotheek ten behoeve van een publieke website.

*Lever uw artikel(en) s.v.p. digitaal aan (in een Wordbestand). Mocht u dit niet mogelijk zijn, neem dan contact op met de redactie.

*Opzegging van uw lidmaatschap dient vóór 1 december, voorafgaande aan het nieuwe contributiejaar, te geschieden (bij de ledenadministratie).

*Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd en/of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, microfilm of op welke andere wijze dan ook, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van 'Ampt Epe'.

UIT DE VERENIGING

Ir. H. van der Hoeve geïnstalleerd als burgemeester van de gemeente Epe

Op vrijdag 20 april 2012 werd de heer Van der Hoeve in de buitengewone raadsvergadering beëdigd en geïnstalleerd door de waarnemer van de commissaris van de koningin, gedeputeerde de heer J. Markink. Als we beginnen in 1802 bij N.W. Ardesch (schout), dan is ir. H. van der Hoeve de zeventiende burgemeester van de gemeente Epe. Hij heeft gelukkig een deskundig ambtenarenapparaat tot zijn beschikking. Heel wat meer dan ambtsjonker Willem van Haersolte van Yrst, die in 1771 besloot, in verband met 'eene nette administratie', een resolutieboek aan te schaffen en dat te laten bijhouden door een schrijver voor een bedrag van 25 gulden jaarlijks. Natuurlijk wensen wij hem namens de historische vereniging Ampt Epe van harte geluk met deze benoeming.

Barry Bosch koninklijk onderscheiden

Op 27 april is ons bestuurslid Barry Bosch koninklijk onderscheiden als lid in de orde van Oranje-Nassau. Burgemeester Van der Hoeve speldde hem de versierselen op. Ruim 30 jaar was Barry actief in het bestuur van badmintonvereniging B.C. '70 Veluwe. Sinds 1993 heeft hij als bestuurslid van de PWA-hal veel tijd en energie gestoken in het goed laten functioneren van de sporthal, zowel de oude hal, als rondom het nieuwbouwproject en nu de nieuwe hal. Daarnaast is hij sinds 2006 vrijwilliger en begeleider tijdens vakanties van slechtzienden en blinden. Een felicitatie meer dan waard.

Molukse verhalen

Op 25 april 1950 werd op Ambon de Vrije Republiek der Zuid-Molukken uitgeroepen, de RMS (Republiek Maluku Selatan). Op 25 april 2012 verschijnt op de website <http://www.geschiedenis24.nl/> de serie 'Onder de klok van Vaassen' – een zoektocht naar herinneringen aan het leven in de barakken en de gewelddadige ontruiming in oktober 1976, een en ander ondersteund met historisch beeld- en geluidsmateriaal. Absoluut de moeite waard. Kijk ook eventueel op de website van het nationaal archief: <http://aankomst.nationaalarchief.nl/aankomst/informatie.asp> of op: <http://www.museum-maluku.nl>

Daams' Molen verplaatst naar de overkant van de weg en weer terug

Na veel discussie is het dan zover. De molen wordt verhoogd met 5 meter zodat hij voldoende wind vangt om te blijven draaien, ook wanneer de hoogbouw aan

de Dorpsstraat gereed is. Daarvoor moest de complete stellingmolen met wiekkruis worden verrold over een afstand van 28 meter, een unieke gebeurtenis die nog niet eerder heeft plaatsgevonden. Inmiddels is de kelderfundatie gereed en is de molen weer teruggerold en opgevijseld naar de nieuwe hoogte van ongeveer 4,90 meter. Op de website van Omroep Gelderland staat een video hoe het allemaal in zijn werk ging. Via de molen-cam op de website <http://daamsmolen.nl/> kunt u verdere werkzaamheden volgen (foto: Stichting 'Vaassens molen').

Sporen in de gemeente Heerde

Naast Museum Vaassen Historie heeft de Heerder Historische Vereniging, samen met modelspoorliefhebbers, ook een prachtige expositie opgezet. Van locomotieven die werkelijk over de baronnenlijn hebben gelopen, zijn modellen tijdens de expositie te zien. Twee enthousiaste modelbouwers hebben de stations Heerde en Wapenveld en diverse gebouwen langs de spoorlijn minutieus nagebouwd. Vanaf zaterdag 14 april tot en met 29 september 2012 is de nieuwe zomertentoonstelling in Villa Jacoba te zien.

Foto-expositie over start ontginning heide Kootwijk

Tot juli 2012 is in Buitencentrum Veluwe-Noord van Staatsbosbeheer te Nunspeet een foto-expositie ingericht. Er worden o.a. grote kopieën van oude zwartwitfoto's getoond die een beeld geven van het moeizame begin van het ontginningswerk van Staatsbosbeheer bij Kootwijk na de oprichting in 1899. In de expositie is ook een vitrine ingericht met vondsten die bij de ontginning boven de grond kwamen. Deze expositie is gratis te bezoeken. Adres: Buitencentrum Veluwe-Noord, Plesmanlaan 2, 8072 PT Nunspeet.

Houtskoolputten

Op het terrein van Radio Kootwijk zijn sporen aangetroffen van mogelijk 50 'houtskoolmeilers'. Ze stammen vermoedelijk uit de achtste tot tiende eeuw. Mogelijk was er sprake van grootschalige houtskoolproductie. Tot de 12^e eeuw werd hout in kuilen gelegd, daarna in bovengrondse stapels. Staatsbosbeheer is van plan in de buurt een tekstpaneel te plaatsen.

Film over de Koude Oorlog opgenomen op landgoed De Haere bij Olst

Tot 1990 lag er rondom De Haere een militair complex dat de status staatsgeheim had. In de tijd van de Koude Oorlog dacht Nederland de Russen nog enige tijd op

afstand te kunnen houden door de IJssellinie onder water te zetten. Theatergroep Theaterschip heeft op deze locatie, in samenwerking met de Stichting IJssellinie Olst, de film 'De onzichtbare vijand' opgenomen. De korte film vertelt een verhaal over Jannie en speelt zich af in 1962 tegen het decor van de Koude Oorlog. De eerste alarmfase werd afgekondigd. Grote stroken grond zouden onder water gezet worden om oprukkende legers tegen te houden. Militairen namen hun posities in bij de vele bunkers en kazematten. De wereld hield even zijn adem in. Tot 22 oktober 2012 te zien in de kelder van De Haere. Overigens zijn de bunkers ook weer te bezichtigen.

Tijdslijn van Epe op de website van ampt-epe.nl

Eerste vermelding Tongeren als nederzetting in 1025, windmolen verplaatst naar Oene in 1511, gemeente Epe telt 5732 inwoners in 1840. Het staat allemaal in de **Tijdslijn van Epe**. In 2009 is Jan Paasman begonnen plaatselijke informatie te verzamelen en chronologisch vast te leggen in een document, met het doel de geschiedenis van het dorp Epe toegankelijker te maken. Ondertussen is deze **tijdslijn** uitgegroeid tot een zeer bruikbaar document van ± 80 pagina's. Misschien komt u door het lezen ervan op een idee om een bepaald onderwerp eens verder uit te diepen en daarvan mededeling te doen in *Ampt Epe*. Jan Paasman zal heel blij zijn als hij nog meer gegevens kan toevoegen aan de tijdslijn (zie ook pag. 48). Zijn e-mailadres is: paasman@epenaren.nl

Historische binnenvaartschepen op het Apeldoorns Kanaal

Samen met de Stichting Apeldoorns Kanaal zal op maandag 23 juli in de vroege avond een dertigtal zeilende en gemotoriseerde binnenvaartschepen, sommige wel 135 jaar oud, ons laten ervaren wat het betekent het kanaal weer voor scheepvaart toegankelijk te maken. Dinsdagmorgen 24 juli vaart een groot deel ervan in konvooi via de Hezenbergersluis richting Wapenveld. Later die week gaan ze op weg naar Hasselt voor het nautisch evenement Hassailt.

Restauratie Martinuskerk Vaassen gereed

Na anderhalf jaar hard werken aan de grote restauratie staat de kerk op de Oosterhof er weer prachtig bij met het nieuwe leistenen dak, de gerenoveerde gevels en de herstelde gebrandschilderde ramen. Ook voor een betere afvoer van hemelwater is gezorgd (foto 20 mei 2012, met dank aan Anton Biesterbos).

EVERT DE JONGE ERELID

Op de jaarvergadering van 12 april 2012 is Evert de Jonge tot erelid van Ampt Epe benoemd vanwege zijn verdiensten als voorzitter van de vereniging van 2002 tot 2011, waarbij hij na zijn formele aftreden in april 2011 zijn voorzitterschap heeft verlengd om zich in te zetten voor het jubileum in oktober 2011.

Tijdens zijn voorzitterschap is in nauwe samenwerking met het voltallige bestuur de vereniging naar een hoger niveau getild; mede hierdoor is het ledental de laatste jaren sterk gestegen.

Zijn capaciteiten op het gebied van bestuurlijke verhoudingen, zijn publicaties in het verenigingsblad van Ampt Epe en zijn weloverwogen initiatieven hebben een bijdrage geleverd aan de bevordering van de kennis, evenals de bescherming van het cultureel erfgoed van de gemeente Epe.

Wij zullen hem als voorzitter die de teugels strak in handen had, missen!

Overigens is de leegte die hij achterlaat nog niet ingevuld, Ampt Epe zoekt nog steeds een nieuwe voorzitter. Graag reacties bij de bestuursleden.

Wellicht heeft onze oud-voorzitter nu meer tijd voor activiteiten met zijn kleinkinderen. Hier ziet u hem aan het grasmaaien met kleinzoon Levi.

HISTORISCH GRONDGEBRUIK IN DE GEMEENTE EPE (16)

Peter Stork

9. Landbouw (2)

De Romeinen hebben weinig invloed gehad op de Veluwe, omdat de noordelijke grens van hun rijk langs de Rijn lag. Tussen 200 en 400 n.C. verplaatsten zich veel volkeren uit het oosten naar West- en Zuid-Europa. De Franken, een Germaanse stam, verwierven reeds in de 3^e eeuw een deel van het huidige Gelderland; de Saksen, eveneens een Germaanse stam, vestigden zich in het oosten van ons land. De Franken werden het machtigst en introduceerden het christendom. Het christendom is ontstaan, toen Augustus keizer was van het heidense Romeinse Rijk (35 v.C.-14 n.C.). De Romeinse bevolking kreeg in 325 onder Constantijn de Grote godsdienstvrijheid; onder keizer Theodosius, die stierf in 395, werd het christendom zelfs in theorie staatsgodsdienst.

Het duurde nog tot 765 dat de Angelsaksische zendeling Lebuïnus met een medewerker langs de linkeroever van de IJssel trok om daar het evangelie te verkondigen. Hij bouwde een kapel in Wilp in 768 en daarna een eerste kerk in Deventer in 772. Dus rond de tijd dat Karel de Grote aan de macht kwam en ondermeer de Saksen ging kerstenen.

In de Romeinse tijd (15 v.C.-400 n.C.) ontstonden er meer handelscontacten. Belangrijke mensen kregen grotere onderkomens. De oorspronkelijke ligging van de Celtic Fields of raatakkers werd geleidelijk aan verlaten en er ontstond een trek naar de lagergelegen ruggen in het landschap die bestaan uit zand en grind afkomstig uit afgespoeld materiaal van de Veluwe, al of niet overstoven met door de wind afgezet dekzand. Dit zijn de gronden waar later de enken op zijn ontstaan. Een goed voorbeeld van een doorsnede van zo'n rug was recent te zien bij de aanleg van de Meent door de Zuukerenk.

Op de raatakkers werd in de ijzertijd (800-15 v.C.) gerst en emmertarwe verbouwd. In de eerste en tweede eeuw na Christus werd er rogge geteeld en in de vroege Middeleeuwen rogge, gerst en haver.

De Middeleeuwen (450-1500)

In de vroege Middeleeuwen (450-900) werd er een bestuurlijke indeling gemaakt in de vorm van gouwen. De IJsselvallei bestond uit uitgestrekte moerasgebieden, wolden (zwaar opgaand bos), zware broekbossen, riet en veen. Waar het water niet weg kon, vormden zich meertjes. Op de zandgronden groeiden lichtrijke loofbossen met een relatief open structuur als gevolg van bosbegrazing en houtoogst, loobossen genaamd. Ook wordt de naam 'laar' gebruikt voor beweide bos. Later zijn nederzettingen genoemd naar die loo- of laarbossen.

Op de akkertjes werd de bodemvruchtbaarheid op peil gehouden door een mengsel van mest, strooisel en groene plaggen uit de beekdalen. Door kalkgebrek kon de bovengrond gaan verzuren. Rogge en haver waren hier beter tegen bestand dan gerst. Naast gerst werd ook haver gebruikt voor de bierbrouwerij. Werd de vruchtbaarheid van de grond te gering, dan ging men over tot langdurige dries (braaklegging), waarbij het land weer werd overwoekerd door struiken.

Was huttentut in de ijzertijd het belangrijkste oliegewas, in de Middeleeuwen werd dit vervangen door vlas, dat naast lijnolie vezels voor textiel (linnen) leverde. Dit gewas werd ook wel in combinatie met groenten verbouwd. Hennep is ook een gewas uit de Middeleeuwen voor de vervaardiging van lampenolie, touw, zeildoek en zeep.

Geschat wordt dat er tussen 500 en 800 gemiddeld zo'n vier tot zes boerderijen per nederzetting waren met meestal drie generaties onder één dak (acht tot tien personen). Werd de plaats van de boerderij te veel verrijkt met mest en vuil, dan werd het omgezet in akkerland en verplaatste men de boerderij. De boerderijen lagen op bodemkundig en hydrologisch gunstige plaatsen waarbij leem werd gebruikt voor het aansmeren van gevlochten huismuren en voor boerderijvloeren. Het rund, en

Model van een huis uit de bronstijd

vooral de os, was het belangrijkste trekdier.

Bonen en erwten werden al in de ijzertijd verbouwd. De rundveehouderij kwam, zoals eerder vermeld, al in het stenen tijdperk voor, meegekomen met de bos- en steppebewoners uit het oosten. Dit loopt de gehele geschiedenis door, aanvankelijk als bosbegrazing, later aangevuld met voedsel uit onverdeelde groenlanden, met graslandvegetaties, struwelen, elzenbroekbos-

jes en heidevelden. Op de 'stoppel' werd ook gegraasd (de akker waarvan het graan geoogst is).

De kippen stammen uit Azië en zijn via het Midden-Oosten naar West-Europa gekomen. Al in de ijzertijd hield men kippen. Dit in tegenstelling tot de ganzenhouderij, die met de Romeinen is binnengekomen. In die tijd en in de Middeleeuwen werden de ganzen gebruikt voor de productie van vlees, eieren en veren (kleding en kussens), en zeker ook voor nachtelijke bewaking.

De akkerbouw vond nog steeds plaats op blokvormige percelen, de meest geëigende vorm voor een efficiënte grondbewerking. De gerende stukken ('overhoeken'), vennen en dergelijke bleven onbewerkt. Men heeft berekend dat er 2 tot 4 hectare nodig was voor de voedselbehoefte van een familie. Dat zijn de jongere Celtic Fields, die nu waarschijnlijk bedolven liggen onder de enkgonden en destijds om-

*Grondsporen van een akker uit de ijzertijd.
De krassen van een eergetouw tekenen zich af
als donkere strepen in een lichte ondergrond.
De smalle groeven in het zand zijn gevuld
met de donkere aarde van de akker erboven.
Er is in diverse richtingen geploegd.*

geven waren door houtranden tegen de wilddruk.

Zowel haver, gerst als tarwe werden gebruikt voor de bereiding van bier, met vaak afdracht aan kloosters en adel. De Vikingen (750-1050) brachten daarna hop mee uit Denemarken, dat gebruikt werd als opvolger van gageel.

Varkens werden ingeschaard in het bos, voornamelijk voor eigen gebruik. Met het akeren (eikelen) werden eikels, beukenootjes en hazelnoten benut voor de veevoeding van varkens. Ook het rundvee profiteerde van de bosbegrazing en het gebruik van andere niet-verkavelde gronden.

Met de integratie in het Frankische Rijk (800-1000) kwamen er kerken, waarschijnlijk in de vorm van kapellen; het grafitueel veranderde, het grootgrondbezit kwam op in de vorm van het 'domaniale hofstelsel', het beheerskader voor de exploitatie van het grootgrondbezit. Ook kwam veel grondbezit aan abdijen, bisdommen en kloosters en werden de woonplaatsen gefixeerd.

Een van de exploitatievormen was het tweeledig domein. Een deel van de gecultiveerde gronden en de woeste gronden - het herenland of saalland - baatte de bezitter zelf uit. Een ander deel, het hoevenland of tenure, werd uitgegeven aan af-

hankelijke boeren die een deel van de opbrengsten moesten afstaan aan de domeinbezitter en arbeidsdiensten moesten verrichten op het Herenland. Ook was er Herenland dat uitsluitend bewerkt werd door slaven en huispersoneel dat volslagen afhankelijk was van de grondheer. Deze lijfeigenen bebouwden het land. Een

Grondsporen van een akker uit de Romeinse tijd, gemaakt door een keerploeg. Deze laat een geheel ander grondspoor achter. In dit akkerland zien we de evenwijdig lopende voren van de scholsgewijs omgegooide zode.

deel van de oogst ging naar de landheer, een ander deel naar het geestelijk gezag. De landheer beschermde de lijfeigenen in oorlogstijd en trad op als rechter. Er was sprake van een natuurlijke economie, dat wil zeggen: zonder geld. Dit naast het areaal dat in handen was van vrije boeren. De tiendplicht werd opgelegd voor plantaardige en dierlijke producten.

De woonplaatsen werden gekozen op dekzandkoppen en ruggen met de toenmalige elite dicht bij de kerk. In de periode tussen 750 en 900 had op de flanken van de Veluwe bosontginning plaats. De namen uit die tijd met als uitgang -loo of -el of afleidingen daarvan duiden op bos. Veluwse plaatsnamen van vóór 900 zijn bijvoorbeeld: circa 700 Uttiloch (een Frankische of Saksische burcht bij het Uddelermeer); 765 Huilpa Willipe (Wilp); 770 Daventre (Deventer); 794 Brimnum (Brummen); 793 Appoldra, Apeldern (Apeldoorn); 796 Thornspic (Doornspijk); 814 Hasle (Assel); 834 Ostarbac (Oosterbeek); 835 Utterlo (Otterlo); 835 Puthem (Putten); 838 Luona (Loenen); 855 Irminloo (Ermelo); 891 Vasnon, Vasna (Vaassen) 893 Arneheym (Arnhem).

De hogere gronden werden veelal geëxploiteerd door geestelijke en wereldlijke instanties met behulp van horigen (horigen waren boeren die bepaalde verplichtingen hadden tot een landheer). Ze hadden gebruiksrechten van grond zonder daarvan eigenaar te zijn. Ze moesten een deel van de oogst afstaan of diensten verrichten voor de landheer. De relatie horige-heer ging in beginsel over op een volgende generatie en kon niet eenzijdig worden beëindigd. Het is de periode waarin het hofstelsel bloeide. De buurschappen hadden een hof of curtis als centrum van waaruit de ontginningsactiviteiten plaatsvonden. De villa of buurschap was de oudste staatkundige eenheid en hoefde niet onder het domein van de landsheer, graaf of hertog te vallen. Een aantal buurschappen samen vormde een kerspel, een kerkdorp. Deze eenheid had zowel kerkelijke als rechterlijke macht. Op de Veluwe kwam een groot aantal goederen in handen van kloosters en kapittels, zoals het Utrechtse kapittel van Sint-Marie, waar ook monniken ontginningswerkzaamheden verrichtten.

Iedere nederzetting had een eigen hof of vaalt, waar gewassen werden geteeld voor eigen consumptie, omtuind (omgeven door een heg) tegen wild- of veevraat. In de Volle Middeleeuwen (900-1300) vonden collectieve ontginningen plaats door kleine buurschappen.

Rond het jaar 1000 werd de keerploeg geïntroduceerd, gevolgd door de paardentractie met twee paarden. De ossentraction werd vervangen door paarden die behalve voor landbouw nodig waren voor de oorlogsvoering, en zeker voor de zeven Kruistochten die gehouden werden tussen 1096 en 1291 naar Palestina.

Er werd in die tijd een begin gemaakt met de ontginning van de IJsselvallei en het steken van turf uit venige gebieden. Men ging steen gebruiken voor de bouw van boerderijen in plaats van ingegraven palen. Met de opkomst van de steden met als belangrijkste voorziening de markt kwam er meer vraag naar vlees waardoor de veehouderij toenam en daarmee ook de mestproductie, wat leidde tot een grotere vraag naar strooisel. Voor een duurzame exploitatie van 1 hectare akkerland was

Landbewerking met paardenttractie

20 tot 30 hectare heide nodig. Zo niet, dan ontstond door rooibouw een zandverstuiving. De afgemaaide heide had ongeveer drie jaar nodig om weer aan te groeien; voor dunne plaggen gold zelfs een periode van tien jaar voordat men weer kon plaggen. Er werd dus rooibouw gepleegd, wat ook gold voor de houtoogst. In plaats van braaklegging werden ook wel leguminosen (vlinderbloemigen zoals spurrie) gebruikt of gras dat later weer werd gescheurd.

In de Late Middeleeuwen (1300-1500) nam tengevolge van de marktgerichte veehouderij van schapenkuddes en slachtvee de strooiselroof toe. Bosstrooisel en groene plaggen werden schaarser en men ging meer gestoken heideplaggen gebruiken waardoor de grond nog zuurder werd. Rogge, haver en boekweit waren hier beter tegen bestand dan gerst. Dit heeft er – samen met de potstal, die bestond sinds ongeveer 1300 – toe bijgedragen dat vanaf de Late Middeleeuwen tot de uitvinding van de kunstmest de enkgonden steeds hoger zijn geworden. Rond 1900 is dit proces geëindigd.

De boekweit is tussen 1400 en 1500 met de kruisridders via de Balkan uit Centraal-Azië gekomen. Het is een gewas dat weinig mest nodig heeft. De zaden hebben een grote voedingswaarde, het gewas is aantrekkelijk in verband met de bijenteelt, maar wel heel gevoelig voor nachtvorst. Na de bloei van de boekweit kon worden overgeschakeld op de winning van heidehoning. De bijenteelt was belangrijk in verband met de productie van honing en voor het inmaken van vruchten en het vervaardigen van kaarsen. Rond 1300 werd de pacht nog gedeeltelijk betaald met was, hoenderen en boter.

De landbouweconomie was voor een belangrijk deel gebaseerd op de rundveehouderij. Deze zogenoemde pastorale economie van de Middeleeuwen liep door tot in de vroege Nieuwe Tijd (ongeveer 1600). Aanvankelijk als bosbegrazing, maar later met veel voedsel van de groenlanden en heidevelden, die toen veel bloemrijker waren. Later zijn de heidegronden verschaald door het steken van plaggen en overbegrazing. Voor de akkerbouw bleef er een chronisch tekort aan grondbewer-

Bijkasten op de heide

kingswerktuigen, maar men slaagde erin de opbrengsten te verhogen door groenbemesting, selectie van zaaigoed en aanvullende ontginningen. Gemeenschappelijk gebruikte woeste gronden werden beheerd door marken. Het gebruiksrecht werd verdeeld in gebruiksaandelen of waardelen.

Het begrip 'mark' in de betekenis van grensmarken dook eind 13^e eeuw op de Veluwe op.

Tussen 1300 en 1400 waren er 35 marken, en tussen 1400 en 1500 kwamen er nog eens 20 bij. Het merendeel lag onder de 30 m boven NAP, met een tendens tot uitbreiding naar de lagergelegen gronden.

Met de ontginningen werd het hofstelsel aangetast omdat daar vrije rechtsverhoudingen golden. Dat betekende echter niet het einde van het feodale tijdperk.

(Wordt vervolgd)

ILLUSTRATIEVERANTWOORDING

Foto's grondsporen: *Archeologie in Nederland*, W.A. van Es et al., uitgeverij Meulenhoff en ROB Amersfoort, 1988.

Opengewerkt model van een bronstijdhuis: *Als in het Stenen Tijdperk*, J&R Horreüs de Haas, uitgeverij Omniboek, Den Haag, 1982.

Gemeentearchief Epe en collectie Hagedoorns Plaatse.

DE EPER FILM VAN 1933

Jan Paasman

Enkele dagen na het bekijken van de verfilmde canon in 2011, bij de viering van het 50-jarig bestaan van Ampt Epe, zag ik in een 'Eper Krant' uit 1933 een berichtje, waarin melding wordt gemaakt van het voornemen om een film over Epe te laten maken.

Kunstfilm

Het idee is afkomstig van het bestuur van V.V.V. Epe's Bloei, dat met deze film het toerisme naar Epe wil stimuleren, al beweert men aanvankelijk dat het 'een kunstfilm' wordt, zonder toeristische propaganda.

Als blijkt dat het idee bij velen weerklank vindt, wordt de bekende cineast Otto van Nijenhoff uit Den Haag benaderd en volgen er activiteiten om het benodigde geld - 1000 gulden - bijeen te krijgen. Behalve het bestuur, houden de heren Kroe-seklaas en Kuijters zich hiermee bezig.

Ingezonden brief

Een anonieme Epenaar benadrukt in een ingezonden brief d.d. 15 juni 1933 het belang van de film, die juist in crisistijd vreemdelingen uit binnen- en buitenland naar het aantrekkelijke Epe moet lokken. In vergelijking met advertenties en circulaires, zo schrijft hij, 'biedt de film bijna onbegrensde mogelijkheden. Zij stelt ons in staat een streek door uitbeelding onder bepaalde gezichtshoeken en in bepaalde verhoudingen en door groepeerings van tafereelen in levende werkelijkheid zoo voor te toveren, dat de sfeer van de streek zelve voor hen gaat leven en de aantrekkelijkheid der streek als het ware in kort bestek wordt aangeboden. ...

Zij zal den trek naar Epe als tijdelijk de blijvende verblijfplaats versterken en zoo door den groei der gemeente, het afzetgebied en het debiet van iedere zaak uitbreiden. Niet alleen hoteliers en pensionhouders, maar alle zakenmensen, ambachtslieden, aannemers, architecten, ook alle exploitanten van bouwterreinen, badinrichtingen en dergelijke, huiseigenaars enz. zullen ervan profiteren en hebben dus bij deze reclame, dat wil zeggen bij het tot stand komen van deze film, een groot en overwegend belang... De kosten van de film zijn vrij hoog. Maar met zijn allen kunnen we het toch gemakkelijk betalen. Wanneer ieder naar evenredigheid meebetaalt, wordt het voor een ieder van ons slechts een kleinigheid. De menschen van zaken mogen daarbij bedenken, dat zonder reclame iedere zaak ten doode is opgeschreven en dat het geld, dat ze voor het tot stand komen van een dergelijke film uitgeven, exploitatie-kosten zijn, die honderdvoudig vergoed worden. U, geachte redactie dank zeggend voor de afgestane ruimte.

Hoogachtend X.'

Eper Gemeente Woning

Op 20 juni 1933 wordt in de Eper Gemeente Woning een bijeenkomst gehouden om Epenaren nog eens extra te motiveren tot (financiële) steun aan dit project. Mr. W.S. Kalma, vice-voorzitter van Epe's Bloei, wijst erop dat in 'dezen crisistijd' elkeen profiteert van het vreemdelingenverkeer. Cineast Otto van Nijenhoff is die avond zelf aanwezig en vertoont

enkele van zijn films – 'Den Haag als woonstad' en 'De Zee' – om de Epenaren te overtuigen van de wervende kracht van film. Hoewel de bijeenkomst niet druk bezocht wordt, blijkt uit de discussie na de vertoning dat de aanwezigen de waarde van een film voor Epe zeer wel inzien. Het gemeentebestuur, vertegenwoordigd door wethouder Heering en de gemeentesecretaris, heeft volgens de krant ook zijn steun toegezegd. Uit de vergadering komt, volgens de krant, 'al dadelijk een krachtig bewijs van sympathie, doordat een dame een bijdrage voor de tot standkoming der film schonk.'

975 gulden

De *Eper Krant* van 12 augustus 1933 meldt dat het bestuur van Epe's Bloei 975 gulden bijeen heeft en aan cineast Otto van Nijenhoff opdracht heeft gegeven de film te vervaardigen. Dit resultaat getuigt volgens de redacteur 'van een gevestigd geloof in de toekomst van Epe, als vacantieoord en woonplaats.' Een week later, in de *Eper Krant* van 19 augustus, wordt herhaald dat de VVV Epe's Bloei 'met vluggen spoed aan den bekenden cineast Otto van Nijenhoff te Den Haag de opdracht gegeven heeft een kunstfilm van Epe en omgeving te vervaardigen.'

Scenario

Vervolgens wordt ingegaan op het scenario: 'De beelden vangen aan in de stad, haastige fietsers reppen zich door de drukke straten om een indruk te geven van het jachtige leven in de stad. Men ziet tenslotte de beenen zich nog vlug bewegen, waarna de overgang wordt gevonden naar het rustige zwerven op de fiets buiten, door de wielrijders in sportkostuum. Het landelijke beeld wordt voltooid door opnamen van een oude-Geldersche boerderij met kettingpomp, waarbij een wuivend korenveld en weide. Een pic-nic in de bosschen, mooie boschopnamen, een stroomend beekje, voert vanzelf de gedachten naar het zwembad en naar de forellenkweekerij. De karpervijver bij de Cannenburgh, opnamen van het Kasteel De Cannenburgh met zijn middeleeuwschen bouw, dorpsopnamen, een IJselgezicht, beelden uit de villaparken, uit de mooie villatuinen maken de film speciaal tot een echte natuurfilm van Epe en omgeving. De film besluit met een beeld te geven uit

het hotelleven, de reizigers die aankomen en vertrekken, de hotelaccommodatie, die alle comfort aan de logeergasten aanbiedt. Een meisje sluit het gordijn, een prachtig panorama van Epe ontrolt zich onder het licht van den ondergaanden zon. Het mooie vers van den heer Heetjans uit de 'Gids van Epe', houdt de herinnering aan Epe levendig in dit slottaferaal:

*O, heerlijk oord! Als het heimwee naar uw heide,
Uw blanke berk, uw eike- en beukelof,
Uw lindelanen, waar mij d' avond beidde,
Uw bosschen, waar mij 't mos een veldbed spreidde,
Mijn ziel benauwt, -hoe graag schudde ik dan 't stof
Van 't eng vertrek, en duffe steëlucht af,
Om heen te gaan, waar licht en kleur mij boeide,
Waar d' erica en helle bremstruik bloeide;
Ja, mocht het, 'k zag verrukt nog menig keer
Mijn Veluwsch dorp, 't bekoorlijk Epe weer.'*

Het artikel besluit met de mededeling dat de film circa 350 meter lang wordt en na de eerste vertoning in Epe, in het archief zal komen van 'de Vereeniging Nederlandsch Fabrikaat, van waaruit ze steeds voor alle mogelijke bijeenkomsten in den lande gratis beschikbaar is.'

Maarten van Rossem

In de berichtgeving wordt geschreven over een film over 'Epe en omgeving', maar er wordt niet expliciet gesteld of dat betrekking heeft op de gemeente of het dorp Epe. In ieder geval worden er opnames gemaakt bij de forenlenkwekerij en kasteel De Cannenburch: 'Daarbij wordt ook een scène, die in het middeleeuwsche kasteel 'De Cannenburgh' speelt, opgenomen. ... Bijgaande foto stelt voor een interieur van het kasteel, waar een dienstmaagd, een beker wijn aan Maarten van Rossem aanbiedt. De beide hoofdpersonen worden door inwoners van Vaassen voorgesteld. Zoo men weet was Maarten van Rossem eigenaar van het kasteel omstreeks 1550 en bekend als legeroverste om zijn strenge wijze van oorlogvoeren.'

De film is klaar

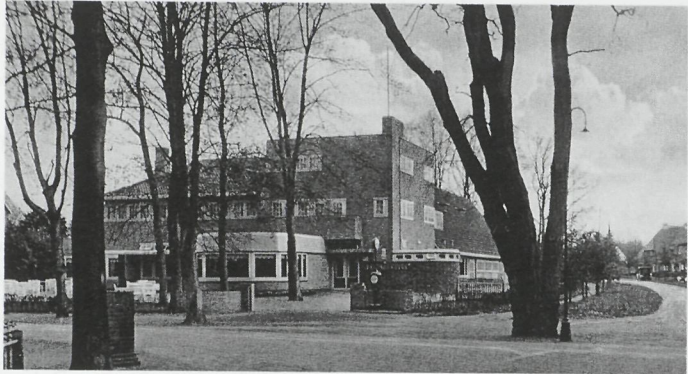
Begin oktober brengt het uitvoerend comité een bezoek aan de cineast in Den Haag. Bij terugkomst meldt men dat 'een bijzonder goed getroffen film van Epe is vervaardigd, die "een zeer goed beeld geeft van het aantrekkelijke en mooie dat Epe biedt".' Op 4 oktober kondigt de krant de vertoning aan in 't Hof van Gelre: 'waar men in de eerste plaats de nieuw gemaakte film van Epe zal vertoonen. Getracht zal ook worden een vroeger gemaakte film, bij de spoorwegfeesten in 1912

opgenomen, nog eens voor het Eper publiek op het witte doek te brengen, terwijl de medewerking van de Heikneuters is gevraagd om een propaganda-tooneelstukje speciaal voor dezen avond vervaardigd, op te voeren. Een strijkje zal verder den avond opvroolijken.' De krant van 14 oktober voegt daar nog aan toe dat menig Epenaar zich op de film van 1912 nog kan herkennen, 'alleen wat jonger en... ouderwetscher gekleed. Een avond dus voor den 'geboren' Epenaar om niet te verzuimen...'

Het is zo ver

De krant van 25 oktober beschrijft de première-avond in 't Hof van Gelre: 'De zaal was geheel gevuld toen de voorzitter der vereeniging, de heer Joh. Overbosch, om half negen met een woord van welkom opende en dank bracht aan allen die hadden

meegewerkt aan het tot stand komen van deze film. Mr. W.S. Kalma, vice-voorz. van Epe's Bloei gaf hierna een overzicht van het tot stand komen van deze film, waarbij hij erop wees dat de eerste stoot hiertoe was gegeven door den heer Kuyters. Door de financieele hulp van zakenmensen, particulieren en het Gemeentebestuur is de vereen. in staat gesteld tot het doen vervaardigen van dit moderne propagandamiddel voor "Epe als woonplaats en vakantie-oord". Spr. wekte op om lid van Epe's Bloei te worden, want deze film is niet het eind van maar het begin van een flinke propaganda, die alleen met succes gevoerd kan worden wanneer Epe's Bloei niet alleen financieele maar ook moreele steun van de ingezetenen geniet.

Vervolgens werd nog het woord gevoerd door burgemeester Van Walsem, die het initiatief van Epe's Bloei prees. De gemeente heeft ook gaarne hiertoe bijgedragen,

al kon door de moeilijke financieele toestand geen groote bijdrage gegeven worden. Hij sprak den wensch uit dat deze film overal in den lande vertoond moge worden, zoodat Epe het volgend jaar een groot aantal gasten zal mogen herbergen en er ook velen zich

Vereeniging „Epe's Bloei”.

Eerste vertooning van de door den heer Van Neijenhoff vervaardigde

Film van Epe

op Vrijdag 20 October 1933 des avonds 8 uur
in hotel „t Hof van Gelre”.

Behalve deze film zal nog gegeven worden de film van de

Eper Spoorfeesten 1912

en enkele natuur- en komische films. (2313)

Toegangskaarten zijn tot een beperkt aantal verkrijgbaar in Scholten's Boekhandel en bij de heeren H. Kuyters en D. J. van Lohuizen en 's avonds aan de zaal.

Toegangsprijs f 0.60.

← 'Eper Krant', 14 oktober 1933

hier zullen komen vestigen wat, naar spreker hoopt, ook van invloed zal zijn op de Gemeente-financiën.'

'Triomftocht'

Nadat 'een paar teeken- en komische films' waren vertoond, alsmede de film van de spoorfeesten van 1912, 'was het groote oogenblik aangebroken waarop de nieuwe film van Epe vertoond werd. Eerst een beeld gevende van de drukte in een groote stad, voert deze film over verschillende wegen naar het schoone dorp Epe. En aan het oog gaan diverse bekende en interessante plekjes voorbij, die natuurlijk voor den stedeling geheel vreemd zijn en een andere indruk zullen maken dan op ons Epenaren, omdat het voor ons allen bekend is. De film geeft o.a. een beeld van het badleven in ons dorp, neemt ons mee naar de forellenkwekerij en geeft een indruk van het oude kasteel "De Cannenburgh" om te eindigen met een zonsondergang in Epe. De film is schitterend opgenomen, al hadden naar onze meening de overgangen af en toe wel wat duidelijker kunnen zijn. Na de pauze werd eerst de bekende en mooie film "De Zee" van Van Nijenhoff vertoond, waarna op veler verzoek de beide films van Epe nogmaals werden afgedraaid.' Het krantenbericht eindigt met de wens: 'Moge deze eerste voorstelling het begin zijn van een triomftocht door Nederland van de film van Epe.'

Lof

De *Eper Krant* van 11 november laat weten dat: '... de film van Epe de vorige maand reeds driemaal in Den Haag is vertoond, o.a. twee maal in het schoolmuseum. In Nederweert zal zij twee maal voor de Handelsvereniging worden vertoond, in Zwolle de volgende week voor de VVV en te Kampen nog deze maand op drie achtereenvolgende dagen in de bioscoop aldaar.'

Kritiek

Maar in het dorp zelf is niet iedereen even enthousiast. Tijdens de algemene ledenvergadering, dinsdag 21 november, 's avonds in De Posthoorn, wordt kritiek geleverd op de film. Een der aanwezigen is van mening dat er te veel van Vaassen in de film te zien is, dat de artistieke opnames van de forellenkwekerij niet van genoeg belang voor de vreemdelingen zijn en dat de mooiste plekjes van Epe niet zijn weergegeven. De heer Kalma zet daarop uiteen dat de mensen in Epe een film verwacht hebben die voor hén interessant is, maar: 'de bedoeling is juist, ... dat de vreemdelingen hem zo interessant vinden dat ze naar Epe komen.' Voorts: 'Van Vaassen is alleen de Cannenburgh en omgeving opgenomen, waar ook vele vreemdelingen, die naar Epe komen, een bezoek gaan brengen, evenals aan de zeer interessante forellenkwekerij. De gemeente stelde als voorwaarde voor zijn subsidie opnamen uit de geheele gemeente!' Kalma besluit met de woorden: 'De mensen buiten Epe vinden de film heel mooi, 't was de eenige film, die in de bioscoop te Zwolle applaus kreeg, en daarmee is het doel bereikt. Onze film is b.v. veel mooier dan de film "Mooi Nederland".'

Meer lof

In een artikel in de *Eper Krant* van 25 november wordt geciteerd uit het *Overijselsch Dagblad*: 'Voorname, artistieke van opvatting was de Epe-film (in tegenstelling met de film Mooi Nederland van de A.N.V.V.) vervaardigd door de I.W.A.-film Mij. Buitengewoon fraai zijn de opnamen van de Veluwe en haar bevolking. Een rythmisch knap tafereeltje was de ploegende landman. Deze film is wel de mooiste, die wij ooit in het genre propaganda-films zagen.'

Het bestuur van de V.V.V. te Zwolle complimenteert de Eper collega's per brief, waarin we onder andere lezen: 'Het zij mij vergund u door dezen den dank van onze V.V.V. te betuigen voor het gebruik van uw zeer mooie film, die naar ik van verschillende zijden vernam, een uitstekende reclame voor uwe gemeente werd geacht.' En verder: 'Ik heb respect voor het werk van uw bestuur om een bedrag als hier vereischt, in een betrekkelijk kleine gemeente en dan in dezen tijd, bijeen te krijgen. Hulde. Persoonlijk heb ik alleen deze opmerking, dat ik gaarne nog iets meer van Epe had willen zien, vooral ook juist in verband met het werk van V.V.V., eenige mooie hotels en pensions, zooals u ze zoo mooi bezit.'

Vervolgens wordt een overzicht gegeven van de kosten en baten:

'Inzake de aanmaak van den film van Epe werd meegedeeld dat de bijdragen voor de film f 1029.50 hebben bedragen, de opbrengst der kaartenverkoop enz. bij de filmvoorstelling te Epe f 115, terwijl de totale onkosten f 1100.-- zijn geweest. Het bestuur heeft een propaganda-commissie van drie leden benoemd, de film is opgenomen in de film-bibliotheek van de Ver. Het Ned. Fabrikaat.'

Waar is de film?

Na enig speurwerk via internet ontdekte ik dat het archief van voornoemde Vereniging Het Nederlandsch Fabrikaat is ondergebracht bij het Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid in Hilversum. Vol goede moed nam ik dus per e-mail contact op met dit instituut. De medewerkers reageerden snel, vriendelijk en welwillend, maar 'onze' Eper film werd niet gevonden. Ook navraag bij de Stichting Oud Epe in Beeld en de Eper V.V.V. leverde helaas geen spoor op van de film. Overigens was op het moment van dit schrijven ook het archief van de V.V.V. Epe's Bloei onvindbaar.

Hopelijk zijn er mensen, die tips kunnen geven over waar de film en/of het VVV-archief zich zouden kunnen bevinden.

NOOT

Zo veel mogelijk heb ik de spelling uit de oorspronkelijke krantenberichten aangehouden (JP).

FILM KORTENKAMP

Jan Paasman

In januari 1938 wordt in Epe een andere film vertoond, waarschijnlijk vervaardigd in opdracht van de bewoners van landgoed De Kortenkamp. Ook bij deze filmvertoning wordt verband gelegd met het toerisme en het economisch belang daarvan voor het dorp.

De *Eper Krant* van 8 januari 1938: 'Na de vertooning van een grappige film met Stan Laurel en Olivier Hardy volgde een kleurenfilm van het landgoed De Kortenkamp, opgenomen in de verschillende jaargetijden. Buitengewoon mooi kwamen de kleuren der bloemen, planten, heide en bladeren uit. Sprookjesachtig schoon scheen het zonlicht door de dennen, waren de inkijsjes in de boschpaden. Welk jaargetijde het schoonst was, valt niet te zeggen. Ook het wit der sneeuw op de donkere dennen was onbeschrijfelijk mooi.

Inderdaad zou een dergelijke film van onze schoone omgeving een bijzonder goede reclame voor Epe zijn en zeker vele vreemdelingen naar ons dorp brengen. Wanneer in zulk een film ook de groote hotels en pensions worden opgenomen, zou dit zeker niet storend behoeven te werken. Dat bleek wel uit de kijkjes, welke in deze film van het huis werden gegeven. Aan het einde der voorstelling dankte mevrouw Kalma, voorzitter der afd. Epe van de Ned. Vereeniging van Huisvrouwen, mevrouw Craandijk voor het beschikbaar stellen van de film voor deze voorstelling.'

LEZERSRUBRIEK

Naar aanleiding van onze oproep in Ampt Epe nummer 184, december 2011, met betrekking tot waterputten kregen wij twee reacties.

Jan Huttinga schrijft:

‘Ik woon zelf in Gortel, in de buurtschappen zelf waren meerdere waterputten. In Gortel al zo’n drie stuks. Tegenover de school staat er ook nog een, in vervallen staat. Het is de bedoeling dat ook die gerestaureerd gaat worden. Aan de Boshuisweg 2 stond er een waarvan, jaren geleden, het bovenste gedeelte weg is geschoven.’ (Met dank voor de foto)

Marieke Dicou, Emst, schrijft:

‘Onlangs las ik in een exemplaar van uw blad een oproep om meer informatie over waterputten in de buurt.

Hoewel de put op onze grond niet zo oud is (vermoedelijk is hij tussen de twee wereldoorlogen geslagen), heeft hij misschien toch wel een aardige geschiedenis.

In het begin van de vorige eeuw was in onze omgeving (Schaveren) een aantal zand- en grintafgravingen. Het zand werd gebruikt voor huizen en wegenbouw. Een van die oude afgravingen is nu een deel van onze tuin. De afgraving was eigendom van een zekere Jonas en werd in de buurt “Joon zien gat” genoemd. Jonas had bedacht dat het handig was om water in de buurt te hebben en daarom had hij de put geslagen. Bovendien werd gezegd dat hij ook wel van een borrel hield en zo’n put was een goede plek om de jenever koud te houden.

Na de Tweede Wereldoorlog heeft Jonas de grond verkocht aan Wim Horree, die werkzaam was in het Theehuis van Schaveren. De heer Horree bouwde tegen de helling van de afgraving een woonhuis, dat nu in ons bezit is, en op de rest van het terrein verschenen houten zomerhuisjes. Zo ontstond een vakantieoord, waar elk jaar gasten uit de Randstad hun zomervakantie kwamen doorbrengen. Er is nog wel meer informatie te vinden over deze tijd. De put is nog steeds intact en er staat ook altijd helder water in. Ik weet dat oude bewoners van Schaveren goede herinneringen hebben aan de tijd van het vakantieoord, omdat er ook een winkeltje bij was waar je ijsjes kon kopen.’

OP DE SCHOP:

DE ONTGINNING VAN DE GROTE STILLE HEIDE (3, slot)

Tjada Amsterdam

Efficiënter bosbeheer en de inzet van steeds zwaarder materieel dreigen de laatste sporen uit te wissen van het in cultuur brengen van wat 100, 200 jaar geleden de 'woeste gronden' waren. In het gemeentelijk bosgebied ten noordwesten van Epe zijn enkele van die relictten voor een kennersoog nog vaag te onderscheiden. Met financiële steun van de provincie maakt de gemeente Epe de nog resterende fragmenten weer voor iedereen zichtbaar. Want de ontginning, die een eind maakte aan het eeuwenoude grondgebruik door schapenhouders, is inmiddels zelf historie.

Deel 3: De wal die wild en vee keert

Loop in gedachten even mee vanuit buurschap Vemde naar het westelijk daarvan gelegen Vemderveld, tweehonderd jaar geleden. Sjik maar achter de schapen aan die door hun herder naar het veld (= heideterrein) worden gebracht. Ver is het niet. Meteen aan de rand van de buurschap en nog aan de oostkant van de weg van Epe naar Heerde begint het heidegebied al. Ben je de Heerderweg ter hoogte van de (huidige) Bijsterbosweg overgestoken, dan ligt verderop, net voorbij de kruising van zandwegen (nu Bijsterbosweg-Sprengenweg), aan de linkerkant het boeren-
goed Den Bijsterbosch.

Het is voor deze contreien een groot boerenbedrijf, met schuren, twee schaapskooien en veel bouwland. Al eeuwenlang wordt hier geboerd. 'Erve Bisterbosch' wordt al in 1534 genoemd in een historisch document; zij is daarmee de oudst bekende boerenplaats van (dorp) Epe. Heel wat mensen hebben hun familienaam te

De wal (bij rode pijl) op een topografische kaart van 1915. Het perceel binnen de wal is, na een mislukte poging tot inplant met eikenhakhout rond 1850, weer met heide begroeid. Ook de sprengenkoppen liggen nog in heideterrein. Niet veel later werd het gebied bebost. De weg van rechtsonder naar linksboven is de Bijsterbosweg.

danken aan deze boerderijnaam.

De ene schaapskooi staat langs de weg op het erf van de boerderij, de andere iets verderop rechts van de weg, ongeveer daar waar nu het hoofdgebouw van recreatiebedrijf De Beekhorst staat. Achter die kooi, midden in de hei, liggen de sprengekoppen van de molenbeek (Zuidelijke Horsthoekerbeek), die stroomafwaarts twee papiermolens van water voorziet.

Sinds maart van dit jaar ligt aan de Bijsterbosweg weer een perceel akkermaalshout (eikenhakhout) zoals ruim 150 jaar geleden daar ook werd ingeplant. In juni wordt de omliggende wildwal in zijn oorspronkelijke staat hersteld. (Foto: Janny Boetes)

We lopen verder. Voorbij Den Bijsterbosch, links van de weg, ligt het bouwland dat bij de boerderij hoort. En nog wat verderop, ook links, strekt zich het Norelbosch uit, dan het enige bos van noemenswaardige omvang in de wijde omgeving. Het bos van eiken en dennen is geheel omwald. De combinatie van greppel en beplante wal moet de vraatzuchtige schapen en het wild 'buiten de deur' houden. Kort na het bos kruist je pad het Hattemer Wegje, de Belvédèreweg van nu; daarna strekt zich vóór je het uitgestrekte Eper en Heerder Veld uit, met daarin de stuifduinenrij Vemderklippen, inmiddels verbasterd tot Renderklippen.

Buurschap

Vemde is al een heel oude buurschap. In tijnsrekeningen van rond het jaar 1300 staat de buurschap als een van de belastingbetalers genoemd, als 'Vymmermarc'. Vemde heeft ooit Vymmen geheten. Dr. Dirk Otten uit Heerde, die al van ontelba-

re historische namen van dorpen, buurschappen, boerderijen en percelen op de noordelijke Veluwe de herkomst achterhaalde, meent dat Vymmen (ook wel Vemmen) is afgeleid van vimmen, waarmee langwerpige hopen van gestapelde zoden of turf werden aangeduid. Dat Vemde een plek was waar zulke vimmen van heideplaggen lagen, acht hij aannemelijk.

De buurschap moest de genoemde tijns betalen voor heidegronden die zij in gebruik had gekregen. Vijfhonderd jaar later is die gebruikssituatie nog onveranderd. Als in 1832 Epe en Oene voor het eerst kadastraal in kaart worden gebracht, bezit Vemde nog zo'n 160 hectare gemeenschappelijk heidegebied. Geërfden van de buurschap mogen er hun schapen weiden, heide maaien en plaggen steken.

Al rond het midden van de 19^e eeuw gaan de Vemdenaren over tot verdeling en verkoop van hun gemeenschappelijke gronden. Zij wachten niet tot de Markewet van 1886 hen daartoe dwingt. Delen van het Vemderveld komen in handen van diverse particuliere investeerders, die kennelijk wel brood zien in het ontginnen en in cultuur brengen van de heide.

De oude wildkering zoals hij er nog maar kortgeleden bij lag: een vervoallen wal en greppel, waaraan meer dan een eeuw lang geen onderhoud werd gepleegd. (Foto: Janny Boetes)

Akkermaalshout

In het Vemderveld, dat in 1832 nog grotendeels eigendom is van de buurschap, ligt een ongeveer 3 ha groot kavel dat grenst aan de noordzijde van het Norelbosch. Ergens tussen 1832 en 1864 moet dat stukje heide zijn ontgonnen en beplant, mogelijk door zo'n ondernemende nieuwe eigenaar. Hij plant er waarschijnlijk eikenhakhout, ook wel akkermaalshout genoemd. De hakhoutcultuur maakt in

die tijd opnieuw een bloei door. De schors (eek) van jonge eik wordt gebruikt in de leerlooierij.

Om vraat door wild en passerende schaapskudden te voorkomen wordt rondom de houtakker een wild-/veeeking aangelegd. Die bestaat uit een wal van één tot anderhalve meter hoog en aan de buitenzijde een greppel van ongeveer een meter diep. De wal is opgebouwd met zand uit de greppel plus (heide)plaggen.

Of dat afdoende is, is nog maar de vraag. Kaartmateriaal laat zien dat het perceel binnen de wal in 1872 weer met heide is begroeid. Opmerkelijk is dat niet. In die jaren mislukken nogal wat ontginningsactiviteiten door vraat, droogte of gebrek aan onderhoud. Pas na 1910 komt de bebossing van de heide in Epe serieus op gang. In 1930 liggen zowel de sprengen als het voormalige hakhoutperceel te midden van bosgebied. Zandwegen verdelen het gebied in vrijwel vierkante kavels en doorsnijden daardoor op diverse plaatsen de oude wal. Het noordelijkste puntje ervan wordt zelfs gemakshalve letterlijk met de grond gelijk gemaakt. Aan de wal wordt nog geen historische waarde gehecht.

Restauratie

Maar er gloort eerherstel. De gemeente Epe is inmiddels eigenaar van het Sprengenbos, in 1950 aangekocht van Th.A. en J.A. Verdenius. In haar project tot herstel en behoud van de restanten van heideontginning laat de gemeente Epe ook de veeeringswal restaureren. Waar die nog aanwezig, maar vervallen is, wordt hij hersteld; waar hij is geslecht, worden greppel en wal opnieuw gegraven en opgebouwd, op de plek waar hij ooit lag. De bosweg die het noordelijkste puntje doorsnijdt, moet voortaan wijken en krijgt een omlegging.

BRONNEN

- Anoniem, *Grote Historische Topografische Atlas / Gelderland*, 1905.
Cor van Baarle, *Handel en wandel op de Veluwe: tussen prehistorie en historie*, 2009.
Martijn Boosten, *Historisch onderzoek greppel Eperholt en wal Sprengenbos*, Probos, 2010.
Martijn Boosten e.a., *Boswallen: handreikingen voor beheer*, Probos, 2011.
Patrick Jansen en Mark van Benthem, *Historische bouselementen*, Probos, 2005.
G. Kouwenhoven, *De kadastrale gemeente Epe en Oene*, Kadastrale Atlas Gelderland 1832.
Dr. D. Otten, *Landschap en plaatsnamen van de Noord-Veluwe*, 1987.
Dr. D. Otten, *Veldnamen en oude boerderijnamen in de gemeente Epe*, 2002.
Lodewijk Rondeboom, *Een oase in het Heerderdal: de geschiedenis van landgoed De Dellen*, 2003.
C. Stork/Stichting tot Behoud van de Veluwse Sprengen en Beken, *Historisch grondgebruik in de gemeente Epe*, 2002.

DE MARKE VAN EMST (3, slot)

Evert de Jonge

Een overrijverige burgemeester

De reden dat men in Emst driftig aan de slag ging had deels te maken met de opstelling van burgemeester Weerts. De burgervader was erop gebrand in een goed blaadje te komen bij de toenmalige commissaris van de koningin, een warm voorstander van markeverdelingen.

Weerts zond daarom regelmatig berichten over de voortgang naar zijn Arnhemse superieur. Hij schuwde

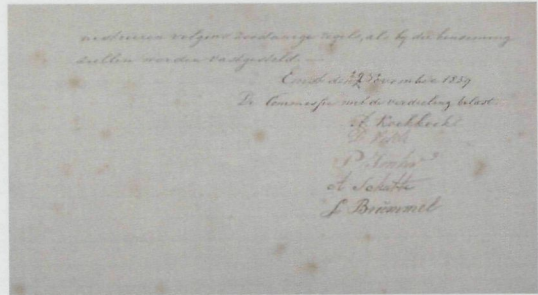
daarbij niet zijn rol te overdrijven. Was hij uit op een belangrijke post?

Een van de amusantste brieven is zijn verslag over de vergadering in december 1859, waarbij het Plan Koekkoek gepresenteerd werd. Van te voren waren de burens opgeroepen om aanwezig te zijn. Per kerkenspraak werd in Epe en Vaassen opgeroepen de vergadering te bezoeken. Natuurlijk deed ook de tamtam het nodige, zodat iedereen het wel zal hebben gehoord. We mogen gerust aannemen dat velen de *Commissie Koekkoek* aanhoorden in de tapperij van Wolter Tellegen. Weerts was ook aanwezig om vooral te zorgen voor een pro-stemming, maar dat pikten sommige aanwezigen niet. De burgemeester kreeg aardig wat kritiek te horen. Sterker nog: even dreigde het uit de hand te lopen, waarbij Weerts belaagd werd. Volgens eigen zeggen had hij daarbij manmoedig standgehouden. Of de commissaris het geloofde?¹¹⁾

NB: Wat er verder die avond gebeurd i.c. besloten is, is niet meer te achterhalen. Uit het kadaster is nu duidelijk dat er in ieder geval niet is besloten onmiddellijk te verdelen. Mogelijk heeft men besloten te verkopen; zie hierna.

Perikelen

Er kwam onverwachts verweer. De commissie mocht dan wel op de vergadering zijn gekozen, voorzien van volmachten, maar zoals vaak het geval is, waren er personen die twijfelden aan de rechtmatigheid van de plannenmakerij. Zo ook de Epenaar G. Pijkeren Jzn. die op 27 december 1859 naar de pen greep en commissielid Koekkoek een uitvoerige brief schreef. Enkele fragmenten: 'Mijn vraag is aan uw naamdragende commissie of gij wettig zijt aangesteld, is het wel afgelezen (voor de kerk afgekondigd) ... niemand weet er van.' Schijnbaar was het nieuws niet doorgedrongen tot Epe. De kern van het bezwaar van Pijkeren lag in het feit

De handtekeningen van de Commissie Koekkoek onder het in 1859 gepresenteerde plan van verdeling

Mijn vraag is dan uw naamdragende
commissie of gij wettig zijt aangesteld is het
ook afgelaten dat geen commissie zou te
noemen niemand weet het dan is het ook
van geen waarde
Zijt gij ook aangesteld om geld in te nemen
op te nemen het zou niet plezieren gij
om van een ander geld en haar eigenom
of laten te nemen
Zijt gij ook aangesteld om van de gronden
te verkoopen dan zou er niet veel van
te veert honnen
Zijt gij ook aangesteld om de berustende
gelden onder de wettige commissie zijnde
in te vorderen zijn die onverschillen het
niet meer loerke loerke
Zijt gij ook aangesteld om de wettige
commissie te ontbinden hebben die men-
schen het jaren lang zoo slecht behan-
deld zoo ja dan zijn zij naard om te
men te Jagen zoo men dan doet gij
het niet
Epe den 27 Decembris 1859
G. C. Pijkeren Jhr.

dat een 'oude' commissie terzijde werd geschoven; dat kon toch niet waar zijn? Die heren hadden in zijn ogen toch goed werk verricht. Ook de afdracht van geld aan de Commissie Koekkoek viel niet in goede aarde: 'Zijt gij ook aangesteld om de berustende gelden onder de wettige commissie zijnde in te vorderen, zijn die mensen het niet meer toevertrouwd?' Het antwoord van de Commissie Koekkoek is onbekend en evenmin of Pijkeren gerust werd gesteld.

Een tweede bezwaar kwam uit een geheel andere hoek. Niemand minder dan jonkheer G.W. van der Feltz, zelf ook grondeigenaar in de buurtschap Emst, vond het maar niets dat een commissie zich

bezig zou gaan houden met de wegen, waterleidingen enzovoorts. Hij was er een warm voorstander van om dit over te laten aan de gemeente Epe. Ook zag hij bezwaren in het vaststellen van de vijftig delen, het tijdelijk overdragen zonder daarvan direct een akte op te maken; tot slot vroeg hij zich af wie bepaalde wat de commissie voor haar werk kreeg. Zijn op- en aanmerkingen waren functioneel van aard, maar of het leidde tot een bijstelling van het plan is onbekend. We mogen dan ook aannemen dat in januari 1860 de werkzaamheden van start gingen, dat er een landmeter arriveerde voor het opmaken van een kaart en dat er veelvuldig overleg was tussen commissie, individuele bewoners, het kadaster en werklieden die wegen aanlegden. Helaas is hier niets van bewaard.

De nieuwe commissie

Zoals aangekondigd in het plan van november 1859, zou na afloop van de werkzaamheden van de Commissie Koekkoek een nieuwe commissie worden gevormd die de (verpachte) gronden en de financiën zou beheren. Wie oorspronkelijk na december 1859 zitting had in het bestuur van *Het openbaar zedelijk ligchaam van de buurt of geërfde gronden van Emst* is onbekend. Men had de volgende taken:

- a. Het beheer van de niet-verdeelde gronden (de bij de verdeling als waardeloze stukken land aangeduide veentjes en kleine akkermaalsbosjes).
- b. Het beheer van de wegen en watertjes (voor zover niet vallend onder de in 1832 gestichte dorpspolder Emst-Epe).
- c. Het financiële beheer van de gelden en verpachte landerijen.

sen op.¹³⁾

Het feest herhaalde zich negen maanden later, toen de commissie op dezelfde plaats, bij dezelfde notaris 82 percelen veldgrond verkocht, gelegen in de secties K, M, N, O, T. Ook nu kocht de lokale bevolking.¹⁴⁾

Een jaar later, december 1872, werden nogmaals 60 percelen verkocht door de Commissie. Ook in de volgende jaren volgde verkoop aan diverse particulieren. Op 13 maart 1876 werd aan de secretaris en penningmeester van de Buurt van Emst decharge verleend.¹⁵⁾ Er moet toen veel geld zijn verdeeld, anders was er

geen noodzaak dit bij de notaris te registreren. Latere notariële akten handelen over verkoop van kleine stukjes en vooral hypotheeken, waarover later meer.

Uit het kadaster blijkt het verloop van het markebezit.

In 1860 bezat de marke nog	896 hectare
In 1870:	881 hectare
In 1875:	778 hectare
In 1877:	113 hectare
In 1880:	94 hectare
In 1890:	84 hectare
In 1900:	87 hectare
In 1910:	89 hectare
In 1918:	69 hectare

Toelichting: Het kadaster liep steeds achter de feiten aan, zodat de grootste afname in het bezit – verkopen 1870 e.v. – pas in 1875-1877 werd geregistreerd. In 1918 werd pas de overdracht van de wegen etc. in 1916 aan de gemeente Epe geregistreerd.

Naar het einde toe

Zoals gezegd, is de geschiedenis van de marke fragmentarisch. Gelukkig is in de gemeenteraadsverslagen wel wat te vinden van de latere bestuursactiviteiten.

In 1910 deelde wethouder Westhoff mee dat er klachten waren over de 'waterleiding' van het Wisselseveen. Zo stond 'onlangs' de grond bij de Hoge Woeste blank. Hij wilde van de heer Witteveen, voorzitter van de commissie van de buurtschap Emst, weten wat men dacht te ondernemen. (Opvallend: de naam van de commissie was niet aangepast aan de status van dorp.) De Emster voorzitter wist van het probleem, het werk was aanbesteed, maar de aannemer had nog steeds geen tijd. Trouwens, waar bleef de toegezegde weg tussen de getroffen gebieden? Op deze wijze kaatste Witteveen het balletje terug. Niet dat het hielp; de gemeenteraad lustte hem rauw, want als de Emster commissie haar werk niet deed, moest het gremium maar opgeheven worden, zo vond men in Epe. Raadslid Westering ging nog verder: volgens hem moest de commissie maar failliet worden verklaard.¹⁶⁾ Het liep allemaal met een sisser af, want hierna reppen de verslagen met geen woord meer over de wateraffaire. Pas in 1913 kwam de commissie weer ter sprake. De gemeenteraad vergaderde met de Emstenaren over de wegen. Men wilde in Epe de weg vanaf de Schobbertsbrug overnemen, de omrastering van het kerkhof in orde maken en verlichting aan de Stationsstraat aanleggen. De eerste stap werd gezet in een totaalovername.

Het was alsof men in Emst wachtte op de gemeentelijke inmenging, want menig- een liet weten niet tevreden te zijn over het beheer van de wegen. Op 6 maart 1914

behandelde de raad een brief van een handvol dorpingen die hun teleurstelling uitspraken over de Emster commissie. Hun grote vraag was of de gemeente deze langs wettelijke weg tot actie kon dwingen. De verslagen meldden helaas geen antwoord. Mogelijk maakte de brief wel indruk bij de commissie, want op 23 november 1914 behandelde de raad een verzoek tot overdracht van het totale bezit, te weten fl. 30.000 en wat grond. Dat is niet niks, dus wilde raadslid Westerink weten of er nog voorwaarden waren en of voorzitter Witteveen wel democratisch handelde. Die liet weten een overleg met zijn achterban niet nodig te vinden... Dat was niet zo verstandig, zodat er wat druk werd uitgeoefend dit anders aan te pakken. Witteveen ging overstag en schreef een algemene ledenvergadering uit.

De laatste ledenvergadering?

Op 4 december 1914 vergaderden het bestuur en zijn leden over het idee alle bezittingen over te dragen aan de gemeente Epe. Het sloeg aan, zodat aldus werd besloten met als voorwaarden:

- a. Bestaande hypotheken blijven (het geldbedrag bestond dus op papier).
- b. De commissie moet aanblijven om wegen en wateren in orde te maken, waarop een drietal leden toezicht zal uitoefenen.
- c. De raad zal worden gevraagd uit hun midden drie leden te benoemen tot een commissie van bijstand om het proces te bewaken.

De besluiten werden behandeld in de raadsvergadering van 12 januari 1915. Epe ging akkoord, maar bij de overdracht moesten de zandwegen in goede conditie

Eind 19e eeuw, toen de gronden verkocht werden, verkavelde ook de enk. Tegenwoordig wordt onder Emsterenk het gebied oostelijk van het dorp verstaan, dus voor een beperkter deel van de oude enk.

zijn. De in te stellen raadscommissie zou jaarlijks verslag uitbrengen over de toestand der wegen. De raad worstelde nog wel met de vraag hoe men de zaak op de begroting moest verantwoorden. Moest men bijvoorbeeld handelen conform de Markewet, zoals men dat ook had gedaan met Vaassen? Indirect werd daarmee ontkend dat er nog een marke Emst was. De commissie van geërfden was in hun ogen een vereniging. Uiteindelijk besloot de raad geen aparte post 'Emster wegen' te maken, want Emst was toch niet 'achtergesteld'?

Slechte wegen

In april 1915 bleek de overdracht nog niet rond te zijn, terwijl de commissie Emst al zou zijn afgetreden, volgens de raad. Men wilde nu boter bij de vis, dus overdragen en dan de zaken regelen. In november bleek de Emster commissie er nog steeds te zijn, want volgens de notulen maakte deze zich druk over de aanstelling van een wegwerker. Die zou zijn afgewezen, terwijl de raad wel een commissie van beheer had aangesteld. Met andere woorden: wat valt er te beheren zonder wegwerker? Dus wilde de commissie de wegen nu weer niet overdragen. De raad volgde het allemaal niet meer, want de wegen waren toch al overgedragen? Wilden de Emstenaren nu weer zelf een wegwerker aanstellen? Hebben ze dan geen vertrouwen in ons, zo vroeg men zich in Epe af. De Emster commissie zet het even op een rijtje. In het kort kwam het hierop neer: Emst kreeg nu jaarlijks 1200 gulden voor wegenonderhoud, wat op zich te weinig is. Daarom zou Emst de wegen overdragen. Bij de overdracht zouden voorafgaand de wegen in orde worden gemaakt; dat was ook gebeurd, maar er was geen wegwerker aangesteld. De raad snapte het weer en stelde voor 75 gulden een wegwerker aan die voor 525 gulden aan materiaal mocht besteden. Daarmee moest de kous af zijn, vond de raad.

Al in juni 1916 kwamen de partijen weer in botsing. De Emster commissie – wellicht onder druk van de overige Emstenaren – wilde slechts een overdracht onder hun voorwaarden. De gemeente moest het onderhoud overnemen, een commissie benoemen van drie mannen die toezicht zouden houden over de zandwegen, terwijl de wegwerker van 1 maart tot 1 november – eventueel met een losse arbeider in het voorjaar – de wegen moest onderhouden. Dit schoot de raad in het verkeerde keelgat: 'We nemen alleen over zonder voorwaarden, want er moet al geld bij!' Commissielid *en* raadslid Witteveen was witheet: 'Die in Emst komen niets na', waarbij hij tevens wees op de gesteldheid van de Oranjeweg en de Emster school. Raadslid Westhoff viel hem bij. Hij stelde dat de Emster commissie zelf schuldig was aan slecht onderhoud. De wegen waren zo slecht dat het grind vanaf het kanaal niet vervoerd kon worden naar de Oranjeweg. Indien men in Emst maar eerder over had gedragen... En waarom had de Emster commissie haar 30 hectare dennen niet verkocht om aan geld voor onderhoud te komen? Gooien met modder dus. Dit ging raadslid Rauwenhoff te ver. Hij wees er fijntjes op dat Emst een deel van de gemeente was en dat de slechte wegen te wijten waren aan een toenemend gebruik door melkwagens. Emst had altijd maar weinig van de gemeente gekre-

gen. Waarbij hij zijn betoog besluit met een rake opmerking: 'Wij kunnen na de overname de bomen toch ook verkopen?'

Wat volgde was een kakofonie: 'Was het niet beter geweest meer geld aan minder wegen te besteden?' 'Zou de Oranjeweg in de winter niet gebruikt moeten worden voor aanvoer?' 'Wat hebben we gehad voor een gulden per meter aan onderhoud?' 'We accepteren geen voorwaarden, want die zijn er elders ook niet geweest.'

De discussie verzandde en draaide in een kringetje: 'Moet het beheer maar bij de Emster commissie blijven?' Eindelijk viel er een besluit: overnemen zonder voorwaarden, maar met de belofte de wegen zo goed mogelijk te onderhouden.

Een maand later vernam de raad dat de geërfdenvergadering in Emst akkoord ging met de overname van de wegen. Wel wilde men dat de commissie beheer zou bestaan uit drie leden: twee raadsleden uit Emst en de heer E. van Delden. Tot slot zouden de bezittingen van de geërfdenvan Emst worden geïnventariseerd.

Het doek viel daarna over de Emster commissie en de geërfdenvergaderingen.

De financiële afwikkeling

Er is nog wel iets te vertellen over de financiële kant van de marke. Zoals al bleek, had de instelling kapitaal in de vorm van bezit (onroerend goed) en geld. Dat laatste kun je op verschillende manieren beheren. Op de bank zetten levert rente op, maar je kunt het ook uitlenen. Uit diverse akten blijkt dat *Het zedelijk ligchaam van de buurt of geërfde gronden van Emst* geld in de vorm van hypotheek uitleende.

Enkele gegevens: In 1898 waren Jacob Brummel Corneliszoon en Gerrit Witteveen Gerritszoon, landbouwers te Emst, bestuursleden. Zij leenden geld uit tegen 4,5%, een voor die tijd normale rente. Rond 1925/35 hadden zo'n twaalf personen een hypotheek bij de marke. De bedragen varieerden tussen 100 en 8000 gulden, terwijl het totaal uitstaande kapitaal fl. 29.311 bedroeg. In 1932 werd een recapitulatie gemaakt, waaruit bleek dat enkelen hun schulden hadden afgelost, maar er waren ook weer nieuwe hypotheek verstrekt. Uit de administratie van de gemeente bleek dat er in 1946 nog negen hypotheek uitstonden.

In oktober 1946 liet de Eper notaris Verheus de gemeente weten dat hij constateerde dat een hypotheek ten laste van de in april van dat jaar overleden Johannes van Essen, landbouwer te Emst, op naam stond van *De buurt of geërfde gronden van Emst*. Aangezien de rechten van de voormalige marke over waren gedragen aan de gemeente Epe, wilde hij overleg over de overname van de hypotheek door de erfgenamen Van Essen.

Het is aannemelijk dat na 1946 de hypotheek zijn afgelost of elders zijn ondergebracht, zodat ook de laatste sporen van *Het zedelijk ligchaam van de buurt of geërfde gronden van Emst* werden uitgewist. Wellicht zijn er nog verkoop- en hypotheekakten bewaard gebleven door de erfgenamen van vroegere burens of erfgenamen van de marke, of, en dat is belangrijker, zijn er notulen van vergaderingen in het bezit van particulieren. Ik hoop dat in het laatste geval mij inzage daarin wordt verleend om nog bladzijden aan de geschiedenis van de marke toe te kunnen voegen.

Naschrift en vervolg

De marke van Emst (en Westendorp) – ontstaan in de Middeleeuwen – en haar directe rechtsopvolger *De geërfden van Emst* werden in feite pas opgeheven nadat de hypotheek aan de gemeente waren overgedragen, dus tussen 1932 en 1946. Ook elders op de Veluwe zouden merken langer bestaan hebben dan tot heden werd aangenomen. Niet zo lang na het verdwijnen van *De marke van Emst* zou er al snel een belangenvereniging ontstaan: *Emster Belang*.

Het ligt in de bedoeling om over diverse plekken in Emst te publiceren, een vervolg dus.

NOTEN

- 11) Regioarchief Nijmegen, Ar. Gedeputeerde Staten van Gelderland. Tot mijn spijt kan ik nu het inventarisnummer nergens vinden.
- 12) Streekarchief Epe-Hatterm-Heerde (SA-EHH), notarieel archief invnr. 2939, akte 60.
- 13) SA-EHH, idem invnr. 4518, akte 5334.
- 14) SA-EHH, idem invnr. 4518, akte 5417.
- 15) SA-EHH, idem, invnr. 2943, akte 934.
- 16) SA-EHH, Nieuw archief gem. Epe, invnr. 16.

AANVULLING OP:

Gelderse hoogtepunten in een boek (Ampt Epe, nr. 186)

Even wat uitgebreider naar aanleiding van vragen van attente lezers:

Gelderse hoogtepunten in een boek

In hapklare brokken wordt de Gelderse geschiedenis verteld aan de hand van de verschillende thema's: groen, water, historie, steden, agrarisch, landhuizen en kastelen, toerisme en Gelderse merken. Aan *Het Gelderland Boek* hebben Gelderse archieven, waaronder het Streekarchief Epe/Heerde/Hatterm, meegewerkt om zo alle kanten van onze veelzijdige provincie goed te belichten. Het resultaat is een prettig geschreven 400 pagina's tellend boek met heel veel informatie over de grootste provincie van Nederland.

Het Gelderland Boek is te koop bij: WBOOKS BV, Faradaystraat 17, 8013 PH Zwolle; Postbus 1129, 8001 BC Zwolle, tel. 038-467 34 00. Prijs: 14,95 euro.

Zie ook: www.wbooks.com

POSTSTUK

Lijda van den Bremen-Jonker

'Mien kiend, trouw later met een posbode, dan he'j een verzererd bestoan...'

Ik hoor het opoe nog zeggen. Hoewel ik deze raad niet heb opgevolgd, komt ze anno 2012 nog wel eens aan me voorbij bij het zien van een kleurrijk geklede part-time 'postmoeder' op de fiets in ons Duisterestraatje. En stiekem denk ik dan: Zou Maxima weleens een rondje Wassenaar fietsen als 'moeder van'...? De outfit heeft ze tenslotte al. Een rare gedachte, ik geef het eerlijk toe, maar wel een leuke.

Nee, dan de brievenbesteller van weleer, in zijn degelijk donkere pak, pet en cape tegen weer en wind. Met 's winters ook nog eens een paar stevige zwartleren handkappen aan het stuur. Het was een vertrouwd beeld van de bringer van goed en minder goed nieuws in een tijd dat je hooguit kon dromen van het hedendaagse mobiele verkeer. Maar wat is dromen...?

Met het doorlezen van de vele brieven, geschreven door mensen die er niet meer zijn, komen automatisch beelden uit die tijd naar boven. Ik zie een stapeltje post liggen op het bruingebloemde zeiltje van de keukentafel. De stoelen, die stijf op een rij tegen de muur staan. En mijn eigen oude vertrouwde stoeltje onder de radio bij de kachel, waar bijna iedere postbode, die bij ons over de vloer kwam, zijn koffie wel gedronken heeft... Ik zie de voorkamer, waar opoe tijdens de wintermaanden 'woonde' in haar ledikant... Het zijraam met de rode geraniums, brillenkoker, breikous, 'pepermunties' en 'odeklonje'. Tussen het ledikant en de muur was een smalle ruimte 'veur et bedde opmaken', door opoe 'de sloot' genoemd. Elke dag viel er wel iets in de sloot, waar wij het dan weer uitvisten. Ook een enkele postbode was niet te beroerd, om - op haar verzoek - zijn lange lijf over het ledikant te buigen om een rolletje pepermunt of breinaalden boven water te krijgen. Dat ging zo tussen het koffiedrinken en praten door.

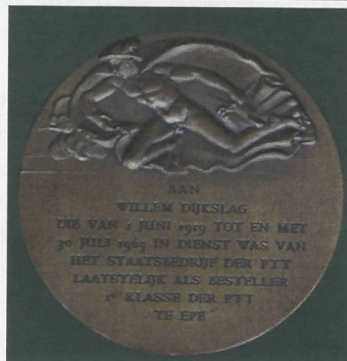
Het was een andere tijd... en van 'et verzererde bestoan', zoals opoe dit voor ogen gehad moet hebben, is bedroevend weinig meer over. Dat de plaatselijke krant in 2011 een artikel over het vijftientigjarig dienstverband van postvrouw Petra uit Zuuk breeduit op de voorpagina plaatste, zegt wel iets.

En de medaille voor zesenveertig jaar trouwe dienst in en rondom Epe, die besteller 1^e klasse Willem Dijkslag op 30 juli 1965 ontving bij zijn afscheid van het STAATSBEDRIJF DER P.T.T., kunnen we ook met een gerust hart in de geschiedenisboeken beschrijven.

Waarbij ik Wim Roetert en de zijnen – als nazaten van Dijkslag – hartelijk dankzeg voor het mogen plaatsen van de mooie foto in het tweede deel van ‘Het voorbije thuis’ en de hiernaast afgebeelde medaille.

En denkende aan al die brievenbestellers door de jaren heen, eindig ik deze brief met een welgemeende ‘ode aan de bode.’

Noot: Het silhouetje, gemaakt door Cornelis Jetses, kunt u vinden in: ‘Ot en Sien’.

EVENEMENTENAGENDA

Zaterdag 27 oktober 2012: Najaarsexcursie

We gaan een stadswandeling maken door het historische centrum van het Hanzestadje Hattem. De excursie wordt geleid door streekarchivaris Gerrit Kouwenhoven. Nadere info over aanvangstijd en wijze van deelname aan deze excursie volgt in het septembernummer.

Dinsdag 20 november 2012: Filmavond in de Hezebrink te Emst

Bij de totstandkoming van onze jubileum-dvd ‘Over bekers, beken en bewoners’ is er heel veel interessant en boeiend filmmateriaal ongebruikt op de plank blijven liggen. Van dit materiaal zal op basis van een aantal thema’s, die ook op de dvd voorkomen, een compilatie worden gemaakt; deze wordt op de filmavond vertoond. Aanvang: 20.00 uur; zaal open vanaf 19.30 uur.

Voor alle evenementen geldt: gratis deelname voor leden. Niet-leden betalen 3,50 euro. NB: Het is altijd mogelijk dat een geprogrammeerd evenement op het laatste moment niet kan doorgaan. Raadpleeg dus altijd de info op de website voor het laatste nieuws! (www.ampt-epe.nl)

LEZING EVERT DE JONGE: BIER BROUWEN OP DE VELUWE

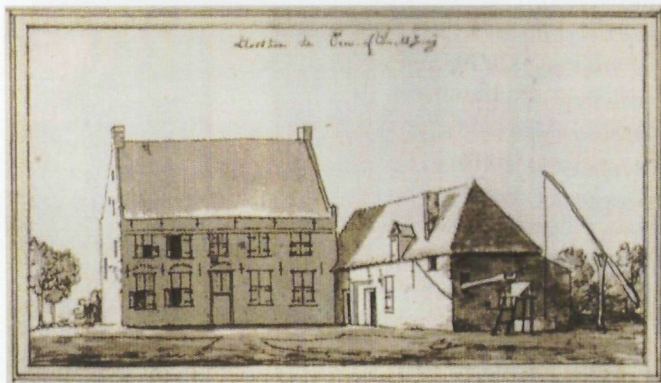
Eef Brummel

Na afsluiting van het officiële gedeelte van de jaarvergadering, die op 12 april jl. in Dorpszicht te Oene werd gehouden, hield Evert de Jonge, het kersvers benoemde erelid en de voormalige voorzitter van onze vereniging, een even boeiende als interessante lezing over bierbrouwerijen op de Veluwe op basis van zijn in 2011 verschenen boek *Bier brouwen op de Veluwe*.

Al in prehistorische tijden werd er bier gedronken en in onze streken waren het Germaanse stammen die het niet alleen dronken maar ook brouwden. Om dat bier lange tijd goed te kunnen houden werd het aangemaakt met eikenbast en op smaak gebracht met verschillende soorten kruiden. De mout, als basis van het bier met als grondstof gerst of soms ook haver, kwam via een natuurlijk proces tot stand. Bij de Germanen was het bier brouwen vaak een taak voor de vrouwen.

Tijdens de regering van Karel de Grote (tweede helft 8^e en begin 9^e eeuw) begon men het bier brouwen als een ambacht te beschouwen. Vanaf die tijd waren het met name de kloosterlingen die het bierbrouwersambacht gingen uitoefenen. In het middeleeuwse Duitsland, waartoe ook het toenmalige Nederlandse grondgebied behoorde, waren er tussen de 400 en 500 kloosterbrouwerijen. Het lijkt wat vreemd dat het met name de kloosters waren die zich met het brouwen van bier bezighielden. De geestelijkheid zag het echter als een belangrijke taak de talloze pelgrims die b.v. op bedevaart gingen naar Rome of Santiago de Compostela, van het nodige voedsel en het daarbij behorende bier te voorzien.

In het jaar 999 was het de bisschop van Utrecht die door een schenking van keizer Otto III voor het eerst op Nederlands grondgebied het zgn. gruitrecht verwierf, d.w.z. het monopolie om bier te brouwen op basis van bepaalde kruiden. Hieronder viel ook een aantal kloosters en kapittels op de Veluwe. De oudste Veluwse

Het klooster van Oene, naar een gravure uit 1731, RKD. Rechts was de brouwerij, waarvan de putstoelconstructie goed zichtbaar is.

De hopplant (met dank aan Martin Stevens)

kloosters trof men aan in de steden bv. in Harderwijk. Ook op het platteland ontstond een aantal kloosterbrouwerijen zoals het klooster Nazareth in Oene en toenmalige kloosters in Heerde en Ermelo. Verder waren er op de Veluwe diverse huisbrouwerijen op kastelen, zoals op kasteel Biljoen en het Oude Loo. Tevens was er een aantal 'zelfbrouwers', vaak vrouwen die op kleine schaal bier brouwden en dat verkochten aan derden.

Men kwam al gauw tot het inzicht dat er aan bier goed geld te verdienen was. Daarvoor was het wel belangrijk het reeds genoemde gruitrecht te verwerven. Gruit (of gruit) was namelijk een verzameling van onmisbare ingrediënten voor het brouwen van bier. Dat gruitrecht was op de Veluwe in handen van de hertog van Gelre. De beheerders van de 'gruithuizen', waar in de steden de gruitingrediënten waren opgeslagen, pachtten meestal het gruitrecht van de hertog. Op deze manier verwierf bijvoorbeeld Arnhem in 1354 het gruitrecht, voorlopig voor een periode van 25 jaar.

(3753) De Ondergeteekende, door sterfgeval, Eigenaar geworden zijnde van de van oudsher vermaarde **BIERBROUWERIJ HET ANKER**, gelegen te Epe, in welke hij reeds sedert acht jaren is werkzaam geweest, neemt de vrijheid zich in ieders gunst aan te bevelen, daar hij zal trachten zich die begunstiging door eene goede bediening waardig te maken.
EPE, 10 Maart 1846. P. VAN GERREVINK.

Toen de steden opkwamen, groeide het bier uit tot de belangrijkste volksdrank. Veel Hollandse steden (zoals Gouda, Haarlem en Delft) hadden hieraan een groot deel van hun welvaart te danken. Het bier werd geëxporteerd naar verschillende omliggende streken, maar niet naar de Veluwe. Hier was namelijk een belangrijke bierbrouwerijtraditie ontstaan, niet in de laatste plaats door het voorhanden zijn van uitermate schoon en voor bier brouwen geschikt beekwater, maar ook doordat er ter plaatse hop kon worden verbouwd, toen inmiddels een belangrijke grondstof voor het brouwen van goed bier. Je kon het je als brouwer beslist niet veroorloven om slecht bier te brouwen. Om de kwaliteit en de goede smaak van het bier te waarborgen werden met name in de steden 'brouwersgilden' opgericht. Door middel van strenge regels werd toegezien op met name kwalitatief goed bier. Op de Veluwe ontstonden deze brouwersgilden eveneens, maar in een relatief latere periode. Om het ambacht van bierbrouwer te kunnen uitoefenen, moest men

De Bierbrouwerij

„**HET ANKER**” te EPE
zal voortaan worden voortgezet door
A. J. BROUWER.
EPE, 25 Junij 1879.

in de leer bij een door het brouwersgilde erkende brouwer. De kennis van het brouwen bleef vaak binnen de groep van het gilde en ging meestal over van vader op zoon. Voor de middeleeuwse brouwer was het continueren van de (goede) smaak een belangrijke factor in het proces. Dit proces begon met het weken van graan (met name gerst) in de zgn. meltbak. Daarna moest het op de kienvloer ontkiemen, waardoor de mout ontstond. Het werd daarna op de droogzolder gedroogd en in een eest geroosterd. Daar-

na werd de mout gestampt, gezeefd en gemalen. Vervolgens werd het in de brouwketel tot een dunne brij gemengd. Bij dit proces loste het zetmeel op waardoor de enzymen werden omgezet in suikers. Tijdens dit proces werd aanvankelijk de gruit en later de hop toegevoegd. Vervolgens werd de substantie in koelbakken gedaan en daarna kwam het in de gistkuip, waar het gistingsproces plaatsvond en de suikers werden omgezet in alcohol en koolzuur. Nadat het in de (bier)ton was opgeslagen, volgde het nagistingsproces. Het bier werd ingedeeld in twee soorten, namelijk het dik- en het dunbier. Het laatste had ook veel andere benamingen zoals lek-, smal- of scherbier. Dikbier was van het eerste brouwsel dunbier het overgebleven, met kokend water aangelengde tweede brouwsel. Het alcoholpercentage van dunbier was lager dan dat van dikbier.

De vroegste brouwerijen waren meestal van hout gebouwd waarbij het stoken van de ketel veel brandgevaar opleverde. Op de zolder werd het graan opgeslagen en de mout gedroogd. Ook was hier later de opslagplaats voor hop. Het benodigde (beek)water werd vaak via een verhoogde gootconstructie de brouwerij ingeleid naar de meltbak. De brouwketel was aanvankelijk van steen vervaardigd, later van koper. Deze stond op een stevig fornuis, dat met hout of turf werd gestookt.

De steden die de gruitrechten hadden verworven, exploiteerden de gruithuizen. Hier moesten alle brouwers hun gruit halen, onder betaling van accijns. Daarnaast incasseerde het stadsbestuur ook nog eens accijns van elk vat gebrouwen bier. Sommi-

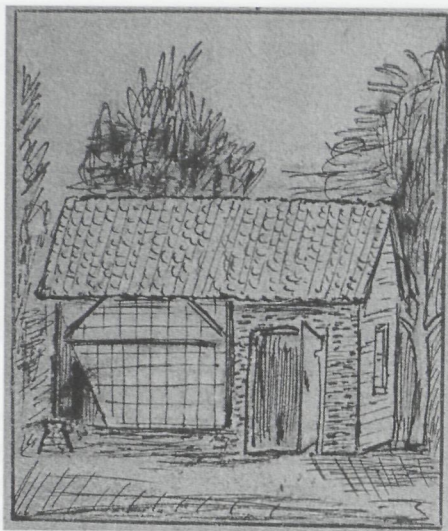

12 april 2011: leerlingen van de Zuikerschool planten aan de Kopermolenweg hop aan (foto: Betty van de Bunt)

H. van Bijnen fotografeerde de 18e-eeuwse hopeest in Haarsteeg, voordat deze in elkaar zakte. Met dank aan Marian van der Lee-van Bijnen, dochter van de fotograaf.

Een eeuw geleden maakte Jan Mommersteeg uit Vlijmen deze tekening van een houten hopeest.

ge steden hieven zelfs accijns op bier dat buiten de stad gebrouwen was. Al met al voor de steden een zeer lucratieve bron van inkomsten!

Reeds in het begin van de 16^e eeuw werd er op de Veluwe hop verbouwd. De kerngebieden van de hopteelt waren in de Gelderse Vallei, de buurtschap Markluiden bij Heerde en in het Ampt Epe, waarbij met name de hopteelt in Emst van groot economisch belang is geweest. Omstreeks het jaar 1700 stond een groot deel van de landbouwgrond op de Emsterenk vol hopstaken waaraan de zgn. hobbellen groeiden. De hop werd met name geleverd aan brouwerijen in Epe, Vaassen en omstreken. Bij het oogsten van de hobbellen was het van cruciaal belang dat deze droog worden opgeslagen. Dat gebeurde in 'hopeesten', waarvan er op de Emsterenk een behoorlijk aantal

moet hebben gestaan. Het waren gebouwtjes van hout of steen met een dak van stro of riet waar voldoende lucht doorheen moest kunnen stromen om bederf van de hobbellen door vocht te voorkomen. Helaas zijn alle hopeesten in de loop van de tijd verdwenen. De laatste stond in het Brabantse Haarsteeg maar is inmiddels tot een ruïne vervallen.

In 2011 is er in Zuuk weer hop aangeplant op hopstaken, bestemd voor het in stand houden van een permanente hoptuin.

In het midden van de 19^e eeuw deed de stoommachine zijn intrede in Nederland. Hierdoor ontstonden in de tweede helft van de 19^e eeuw stoombrouwerijen. Op de Veluwe is alleen de brouwerij Het Witte Paard destijds overgegaan op stoomaandrijving. Van de overige ambachtelijke brouwerijen heeft de laatste rond 1902 de activiteiten moeten staken.

In het Ampt Epe zijn er in de bloeiperiode in Epe negen brouwerijen geweest, in Emst twee, in Oene twee en in Vaassen twee. Van al deze brouwerijen is helaas niets bewaard gebleven.

Het ambachtelijke bier is echter recentelijk in de gemeente Epe weer nieuw leven ingeblazen. Het Eper Bier Collectief heeft onlangs een nieuw soort witbier gepresenteerd. Het is uitgebracht onder de naam Duuster Wit en wordt geprezen om zijn aromatische smaak en zachte afdrank... Laten we er met z'n allen een proost op uitbrengen!

HERINNERINGEN VAN GERRIT VAN LAAR (1889-1980) VAN DE STEENDERBULT IN EMST

Peter Stork

20. IJzerwinning en een ontgraven grafheuvel in Schaveren

Aan het einde van de 19^e eeuw, toen ik nog een jongen was, is er ijzeroer opgegraven bij onze buurman T. Wijngaards. Er is toen uit een heel stuk woeste grond aan de noordwestkant van zijn huis ijzeroer uit de grond gehaald, tot aan de beek toe. Dit ijzeroer is toen in karren met zware belsen* ervoor naar Orden bij Apeldoorn vervoerd en daar gesmolten. Daar in Orden ligt wel een 45 à 50 m lange bult van smeltafval. Ook wordt er wel beweerd dat bij Van Zuuk in Schaveren ijzeroer is gesmolten. Dit is nog niet bevestigd. Wel is de grafheuvel bij Plakmeijer onderzocht. Mijn zoon Hendrik Proper en mijn zwager Harm van Zuuk hebben, samen met Herm Plakmeijer, de heuvel afgegraven en in de verkleurde grond twee lichamen en een bronzen speld gevonden.

Foto van de afgraving van een grafheuvel. De afgebeelde personen zijn (bovenste rij v.l.n.r.): Gerrit van Laar (geb. 5 maart 1889), Jan van Lohuizen, Arie Scholten, Arie Bosch, Aart Visch, Willem Gerritsen, Jan van Beek, Marinus Koetsier en Jan van Essen, en (onderste rij) Arie Brummel, Bertus Brummel, Hendrik van de Hoorn, Hendrik Knippenberg, Gerrit van Laar en Dirk Brummel.

21. Tiendrechten in Gortel

Op ons huis in Gortel lagen drie tiendrechten: van het zaad*, van de schaapslammeren en van de hanen (kraaiendiend). Iedere tiende gas of hok* was men kwijt en de honderdste gas moest blijven staan. Die was voor de grondrente.

Elk jaar werden de tienden van Gortel in Elburg verkocht. Het jaar waar ik over spreek was de tiend door H. Brummel uit Westendorp en J. Brummel uit het Kikkergat in Emst gekocht. De lammertiend moest in Hattem op het gemeentehuis worden betaald voor ieder tiende lam. Aan kraaiendiend moest men 10 cent per haan betalen. Op een jaar hebben de mensen in Gortel elkaar opgestookt om de oogst van het land te halen zonder de kopers van het zaad te waarschuwen. Dat was diefstal. De dag nadat men begonnen was de oogst van het land te halen, kwam de marechaussee te paard en kregen de mensen die het tiend van het land hadden gehaald, een proces-verbaal. De marechaussee bleef iedere dag door de buurtschap rijden tot de oogst binnen was. 's Nachts werden de paarden bij boswachter A. Slijkhuis van het Boschhuis gestald. Het jaar daarop heeft de buurtschap drie mensen gekozen om de tiend te verzorgen. Zij moesten de gasten of hokken tellen en voor een ieder berekenen hoeveel ze moesten betalen. Enkelen maakten hier ook weer misbruik van door extra grote garven te maaien.

Het maaien van de rogge (Collectie Museum Hagedoorns Plaatse)

VERKLARING VAN DE TERMEN

Bels = Belgisch zwaar trekpaard (verbastering van het Franse woord *belge*)

Garve = schoof

Gas(t) of hok = 6 schoven rogge of 8 schoven haver/gerst

Zaad = graan of rogge

HOE DE BERKHOFFS IN DE GEMEENTE EPE KWAMEN

Janny Jacobs-Berkhoff

Jan Berkhoff (* Weesp 1703, † Paramaribo vóór 1758)

In 1734 vertrekt Jan Stoffels Berkhoff, timmerman, geboren in 1703 te Weesp, met vrouw en vier kleine kinderen – allen jongens – uit Rotterdam per zeilschip naar Paramaribo. Zijn vrouw Grietje Kris overlijdt na aankomst, 24 jaar oud. Mogelijk had ze *scorbut* (= scheurbuik). Ze gaf vrijwel zeker haar jongste kind moedermelk tijdens de reis. Wie een kijkje neemt op de Batavia in Lelystad, krijgt een indruk van het leven aan boord.

Pieter Berkhoff (* Rotterdam 1731, † Paramaribo 1787)

Als Jans derde zoon Pieter 21 jaar is, wordt hij beëdigd 'clercq' en drager van een familiewapen. Ter gelegenheid van de tweede Berkhoff-reünie, die gehouden werd in 1980 in restaurant Schaveren in Emst, werd een programmaboekje uitgegevoerd. Daarin schreef drs. J.J. Guillaume Berkhoff uit Haren onder andere het volgende over het familiewapen:

'Pieter is jarenlang beëdigd klerk geweest in Paramaribo. De vele akten die hij in deze functie heeft opgemaakt, bekrachtigde hij met een wapenzegel. Enkele van deze akten zijn bewaard gebleven en bevinden zich thans in het Rijksarchief te Den Haag. De mooiste bewaarde zegelafdruk dateert uit 1765.

Hierop draagt het wapenschild een dubbel monogram van de letters P en B, terwijl als helmteken gevoerd wordt: drie rozen aan een gebladerde steel, tussen een vlucht.

Het wapen is heraldisch gezien niet gaaf, omdat de oude historische zegels van de wapenkunde met voeten getreden worden. Als zovelen in de 18^e eeuw kende ook Pieter deze regels niet goed meer, anders had hij zeker niet een monogram op het schild geplaatst. Gelukkig heeft hij het helmteken intact gelaten, zodat het met hernieuwde kennis van de oude regels mogelijk is de oorspronkelijke toestand te herstellen.'

Pieter trouwt met Agneta Louisa Pieterson en er worden twaalf kinderen geboren.

Het herstelde familiewapen

Pieter Louis Berkhoff (* Paramaribo 1762, † Paramaribo 1822)

Zoon Pieter Louis (vernoemd naar vader en moeder) wordt in 1783 in Leiden als student chemie ingeschreven. Lang heeft hij de studie niet volgehouden. Hij ontmoette Margarijtte Verbree uit Katwijk aan de Rhijn. Haar moeder kwam uit Vaassen en heette Grietje Wan(d)enk! Pieter Louis werd in 1784 cadet in militaire dienst

Wapenzegel gebruikt bij het zegelen van akten door Pieter Berkhoff (1731-1787), grootvader van Pieter Louis Berkhoff (1786-1868)

en was in Bergen op Zoom gelegerd, waar het paar ook woonde. Daar werd hun enige kind – ook weer Pieter Louis – op 11 april 1786 geboren. Nadat de vader van Pieter Louis in 1787 in Paramaribo is overleden, vertrekt hij als luitenant vanuit Amsterdam naar Suriname waar hij in januari 1789 aankomt.

Margarijtte gaat niet mee. Het is niet duidelijk waarom niet. Zij reist met de kleine Pieter Louis naar haar familie in Vaassen. In maart 1793 trouwt Margarijtte – ook wel Marijtte genoemd – volgens attest, autorisatie van het Hof van Gelderland, met Engbertus Nieuwenhuis, kleermaker, wonend in Achterdorp in Emst. Het echtpaar Nieuwenhuis krijgt zes kinderen, halfbroers en -zussen van de kleine Pieter Louis. Margarijtte overleed in 1810.

Pieter Louis Berkhoff (* Bergen op Zoom 1786, † Epe 1868)

Deze Pieter Louis is de stamvader van alle in de gemeente Epe wonende Berkhoffs met dubbel f en velen daarbuiten.

Hij trouwt in 1811, als hij 25 jaar is, met Aartje Bosch, 17 jaar. Hij is dan kleermaker en winkelier. Zij krijgen elf kinderen, waarvan de eerste in 1812 en de laatste in 1840 wordt geboren. Een verschil van 28 jaar! Een halfbroer van Pieter Louis, Gerhardus Nieuwenhuis, ook kleermaker, trouwt met de dochter van schoenmaker Kerkelink, woonachtig achter het kerkhof aan het Molenpad in Epe. Twee nakomelingen hiervan, de gebroeders Prins, woonden in 1905 op die plek. Toen men hun eens vroeg waarom ze niet getrouwd waren, antwoordden ze: 'We hebben in de winter geen werk voor een vrouw...'

Als Pieter Louis in 1811 trouwt, weet hij niet of zijn vader nog leeft. De kolonie was in 1799 bezet door de Engelsen en kwam eerst in 1814 aan Nederland terug. Vóór het vertrek van zijn vader was een acte van cautie (= borg staan) opgesteld. Mogelijk is door oorlogen en het ontstaan van de Bataafse Republiek het contact tussen vader en Margarijtte verloren gegaan.

Toch heeft Pieter Louis na de dood van zijn vader in 1822 in Paramaribo zeer waarschijnlijk een erfenis gekregen. Hij noemt zich dan koopman en is tevens geldschieter. Hij had in 1816 al een huis gekocht

** Op den 11^{den} Januarij 1859, outsliep zacht en kalm mijne lieve Huisvrouw AARTJE BOSCH, in den ouderdom van 64 jaren, na eene echtvereniging van 47 jaren. Wat ik en mijne elf Kinderen in haar verlies, kunnen alleen zij beseffen, die de waardige overledene gekend hebben. EPE, 12 Januarij 1859. P. L. BERKHOFF. Strekkende dezès tot algemeene kennisgeving, terwijl ik verzoek van rouwbeklag verschoond te blijven.

aan de Hoofdstraat in Epe (nu nr. 113 met o.a. een brillenzaak). Bij de latere boeidscheiding werd dit het 'ouderlijk huis' genoemd. De familie woonde hier dus ook. Zijn vierde zoon erft dit huis en verkoopt het binnen een jaar aan zijn zuster Gerritje en zwager Gerrit Reinder Wagenaar. Het pand stond tientallen jaren bekend als de manufacturenwinkel van Wagenaar.

Terug naar Pieter Louis. Hij koopt in 1826 de Smallertse papierwatermolen in Emst en verkoopt deze weer in 1855. Over deze watermolen wordt in de familie een anekdote verteld, afkomstig van mijn overgrootmoeder Beekhuis. Volgens zeggen werd er omstreeks 1870 een molenaar op een wagen, getrokken door twee paarden, van Apeldoorn naar het Smallert gebracht. Bij de Smallertsweg ging het fout: de wagen raakte in de sloot. De paarden kregen 'm niet weer op de weg. Een toeschouwer gaf de raad de sterke os van Gradus Beekhuis erbij te halen. En hoewel de vrachtrijder er niet veel vertrouwen in had, vond hij het toch goed. 'Maar', zei Gradus, 'ik weet niet of 'ie 't wil doen. Heb 'ie ook nog wat in de flesse?' Dat werd geregeld. Nadat Gradus een flinke slok had genomen, trok de os de wagen uit de sloot, waarna een der omstanders riep: 'Bèèkhuus, wat osse, wat osse!'

Boerderij De Dood

De zes dochters van Pieter Louis trouwen met een bakker, een winkelier, een onderwijzer, een timmerman en twee met een molenaar.

Honderd jaar later, in 1975, komt er weer een Berkhoff op het Smallert. Mijn neef Gerhard en zijn vrouw Anna nemen de forellenkwekerij over van de Nederlandse Heide Maatschappij en realiseren er tevens een kinderspeeltuin.

Een koopman van huizen...

In 1834 werden de twee boerenplaatsen De Emsterhof en Het Pijkerensgoed of De Dood in Emst bij inzet en toeslag, in opdracht van de Engelse eigenaar Pascoe Grenfell, verkocht.

Familieëunie bij boerderij De Dood in 1952

De Emsterhof

Pieter Louis zette in op het perceel De Emsterhof, groot 28 bunder, 19 roeden en 80 ellen, voor f 6210,—, dadelijk door hem gehooft met f 90,—, totaal f 6300,—.

De Emsterhof werd in 1865 aangekocht door Jan Vosselman Bosch voor zijn schoonzoon Reinder van Westerveld.

Het Pijkerensgoed of De Dood

Het Pijkerensgoed of De Dood, groot 21 bunder, 76 roeden en 41 ellen, werd ingezet door Hendrik Jonker Janneszoon, smid te Epe, voor totaal f 3500,—, maar 'niet tot genoegen van den Heer verkoper gegolden hebbende, ging de verkoop niet door'. Een maand later werd boerderij De Dood verkocht aan Josina M.C. Daendels en haar echtgenoot, William Grenfell, wonende op Huize Bonenburg te Heerde. Er werden toen diverse percelen land aan verschillende personen verkocht.

In 1842 komt boerderij De Dood weer in de verkoop, nu groot 5 bunders, 12 roeden. Inzetter is Derk Jan Koldenhof, landbouwer te Vaassen, voor f 2000,—. Bij de toeslag hoort Pieter Louis Berkhoff, koopman te Epe, met f 400,—: 'Een hoogere som opgehangen zijnde, is door niemand gemijnt, weshalve de laatste hooger koper van dit perceel is geworden voor 2400 gulden.' Vanaf dat moment tot heden is de boerderij in het bezit van de familie Berkhoff.

De derde zoon van Pieter Louis krijgt bij de boedelscheiding de boerderij en wordt

de eerste boer in de familie Berkhoff. Twee van zijn broers waren timmerman, de andere twee bakker en winkelier. In 1952, op pinkstermaandag, werd daar de eerste familiereünie gehouden. Op de deeldeur was de stamboom opgehangen. Er waren ook nog enkele 'oudjes' aanwezig. Er werd destijds over geschreven in het blad *Panorama*.

Andere huizenaankopen

In 1837 kocht Pieter Louis van zijn buurman Dries Aarts van de Beld, radmaker en kastelein, een huis, erf en hof, genaamd Het Roode Hert, aan de Hoofdstraat in Epe. Hij bouwt er een nieuw huis; hierin gaat zijn oudste zoon, die timmerman is, wonen. Het laatst was hier boekhandel Bosch gevestigd. Deze heeft het pand in de jaren 50 van de vorige eeuw afgebroken en er een nieuw huis en winkel gebouwd.

Eveneens in 1837 kocht Pieter Louis een huis aan de Emsterenk (nu Stationsstraat). Hij bouwde hier circa 1841 een nieuw huis, dat later geërfd werd door zijn tweede zoon, die daar bakker was.

In 1843 verkoopt Pieter Louis een huis aan de Hoofdstraat, hoek Asseltseweg (Kad. Atlas 1832), dat hij eveneens had laten bouwen, aan een deurwaarder. Deze krijgt van Pieter Louis een hypotheek maar betaalt zijn rente niet. Twee keer stuurt Pieter Louis via de notaris een protest wegens het niet-betalen van de wisselbrieven. Hoe het afgelopen is, weet ik (nog) niet.

Een kleinzoon van Pieter Louis (ook weer Pieter Louis) kocht in 1869 een boerderij en land genaamd De Schobbert bij de Schobbertsbrug in Emst. Het huis lag tussen het Kanaal en de Grift in (Kad. Atlas 1832). Kennelijk was bij het graven van het

Gerrit Berkhoff (1831-1903) - zoon van Pieter Louis - boer op De Dood

Anekdote uit mijn jeugd

In mijn kindertijd kwamen we meerdere jaren met paard en hooiwagen over de Schobbertsbrug. Mijn vader had in Nijbroek ook een weiland. Wij kinderen zaten dan boven op de hooiwagen. Bij de Leugenbrug over de Grote Wetering hingen de takken van een perenboom zo ver over de weg dat we er gemakkelijk een peer af konden plukken. Het meest kritische moment was bij het weiland. Daar lag een houten brug zonder leuning. Zodra het paard op de brug liep, werd het flink aangespoord - en niet altijd zachtzinnig. De weg lag namelijk iets hoger dan de brug, en tevens moest de wagen draaien om op de weg te komen. Als het paard was blijven staan, was de wagen niet weer in beweging gekomen. Als ik daar nu aan terugdenk, begrijp ik niet dat ik toen boven op die wagen dorst te zitten.

Kanaal om het huis heen gegraven.

De verkoopster was weduwe geworden. Pieter Louis (de jonge) was getrouwd met een van haar dochters en wilde het kopen. Hij moest daarvoor 11/12 deel van de koopsom betalen. Zijn jonge vrouw had recht op 1/12 deel, de weduwe kreeg 7/12 deel (de helft + één kindsdeel) en de overige vier kinderen van wie er twee getrouwd waren, kregen elk 1/12 deel. Verder kreeg de weduwe de kamer van het huis met de westelijke helft van de hof (tuin), de kleinste appelboom, benevens de zolder boven haar kamer gedurende haar leven lang voor niets, met het recht om de stal achter de kamer tot aan de stijl te mogen gebruiken, alsmede de vrije toegang over de deur naar de pomp.

Eén dag voor zijn overlijden gaf de oude Pieter Louis, via de notaris, nog toestemming voor het huwelijk van zijn jongste zoon, die ook timmerman was.

MET DANK AAN:

G. Kouwenhoven, archivaris

G.H. Berkhoff (mijn broer) voor het speuren in diverse archieven

H. Blok, foto's Dorpsstraat Epe

VERKOOPAKTE SMALLERTSE WATERMOLEN (1855)

Dagregister deel negentien numero eenduizendvijfhonderd zeven en zestig den dertienden februarij achttienhonderd vijf en vijftig.

Voor Mr. Gustaaf Willem van der Feltz notaris te Epe arrondissement Arnhem Provincie Gelderland in tegenwoordigheid van de nagenoemde getuigen verscheen:

Pieter Louis Berkhoff, koopman wonende te Epe, die verklaarde verkocht te hebben en alzoo in eigendom af te staan en over te dragen aan Jan de Graaf en Gerrit Jan de Graaf, beide papiermakers wonende te Putten hier tegenwoordig en deze koop accepteerende, een vijfbaks waterpapiermolen genaamd de Smallertsche molen gelegen in Emst onder Epe, aan de zuidzijde der beek bestaande in woning, fabriek met gaandewerk water en gerechtigheid tot de halve beek en bekendijken uitgezonderd de hangschuur welke de verkoper aan zich voorbehoud om af te breken. Voorts met hof, zaai- en graanland aan en bij den anderen gelegen bij het kadaster bekend in Sectie M onder de nummers 1050, 1051, 1052, 1053 en 1055, tezamen groot negentig roeden veertig ellen welke goederen door den verkoper aangekocht zijn van Gerrit Oosterbroek en mededeelgenooten bij acte gepasseerd voor mij notaris den zevenentwintigsten december achttienhonderdzesentwintig behoorlijk geregistreerd en overgeschreven ten kantore van hypothecken te Arnhem den vijftienden Januarij achttienhonderdzevenentwintig in Volume 62 nummer 45.

Deze koop en verkoop is voorts gedaan op de volgende bedingen en voorwaarden.

Dat het verkochte op de koopers overgaat in dien staat, grootte en omvang zooals

Dorpsstraat in noordelijke richting (1934).

Rechts het huis dat Pieter Louis bouwde voor zijn oudste zoon.

Daarachter woonde P.L. met zijn gezin.

der gebouwen, noch van de werktuigen of het gaandewerk eenige aanmerking of verhaal kunnen maken of vorderen. Dat de koopers verplicht zullen zijn omtrent de regten der beek waardoor deze molen gedreven wordt de loop van het water en het ruimen der beek, zich te gedragen naar de bestaande overeenkomsten en gebruiken. Zoals de tot hiertoe met den eigenaar der beek, zijnde de eigenaar van de molen aan de andere zijde der beek gelegen, hebben plaatsgevonden. Dat mede tot laste der koopers komen de navolgende bruggen over deze beek gelegen als die bij den molen, die beneden den molen aan de weide van Van Zuuk, die in den gemeenen weg van het Achterdorp, het vonder bij de weide van Lammert Weijers Bosch. Boven den molen het halve onderhoud van een vonder over de onderbeek aan den grooten Brink, de halve kom aan het Heggerveen en eindelijk de helft van den weg van Epe naar Vaassen op de groote passage.

Dat de aanvaarding dezer goederen zal plaats hebben op den eersten Mei achttienhonderd zesenvijftig, tot welk tijdstip de molen in pacht is bij de Weduwe Albert Feith waarvan de pachtpenningen ook tot dien tijd door verkooper zullen genooten worden, die ook eveneens tot dat tijdstip de lasten zal betalen, doch is overigens het onderhoud der gebouwen voor rekening der koopers en alzoo van dit oogenblik af aan voor rekening schade en bate der zelve koopers.

Dat de koopers als Koopschat zullen betalen eene som van tweeduizend gulden Nederlandsch geld, vrij voor de verkooper, welke koopsom echter als eerste Hypotheek op na te melden voorwaarden in het verkochte zullen gevestigd blijven.

Dientengevolge erkennen de koopers zoo tezamen als elk hunner in het bijzonder, onder verbond en hypotheekstelling der boven omschrevene goederen opregt en deugdelijk aan den verkooper schuldig te zijn, de hoofdsom groot tweeduizend gulden Nederlandsch geld waarvan zij beloven en zij verbinden alle jaren te zullen betalen eene rent van vier en een kwart procent verschijnende op den eersten Mei

voor het eerst op dien dag in het jaar achttienhonderdzevenenvijftig en zoo vervolgens tot aan de aflossing of teruggave van het Kapitaal toe, die te doen of te vragen in elk jaar op den verschijndag der rente blijft vrijgelaten wanneer drie maanden te voren door de eene aan de andere zijde behoorlijke opzage zal gedaan zijn, waarvan de kosten komen voor rekening van de schuldenaren.

Verder zijn de schuldenaren met den geldschieter overeengekomen dat zij de verbonden gebouwen zoolang dit verbond duurt zullen houden verzekerd tegen brandschade ten genoegen der geldschieter om van dit verbond bij het bestuur der verzekerende maatschappij te doen aantekening maken en om van de voortdoring der verzekering zoovaak zulks gevorderd wordt te doen blijken. Dat zij de ten onderpand gestelde goederen zonder schriftelijke toestemming der schuldeischer, voor niet langer dan drie achtereenvolgende jaren zullen mogen verhuuren of aan

Dorpsstraat in zuidelijke richting. Rechts de Emmastraat (nu Zeeman), links het pand van Wagenaar.

anderen in gebruik afstaan, noch weer vooruitbetaling van huurpenningen zullen mogen bedingen of daarover vooruit beschikken langer dan over drie maanden zal zijn verschuldigd. Dat wanneer de verbonden goederen mogten worden verkocht of door andere schuldeischers in beslag genomen, of als de rente niet binnen vier weken na den verschijndag wordt betaald, of de gebou-

wen niet bleven verzekerd tegen brandschade, of als met de verhuizing anders mogt gehandeld worden dan boven is bepaald, de schuldeischer regt zal hebben het Kapitaal met de verlopen rente te allen tijde zonder opzage ter dadelijke voldoening op te eischen, terwijl bij niet voldoening aan die opeisching de schuldeischer als eerste Hypotheekhouder onherroepelijk zal zijn gemagtigd om de verbonden goederen in het openbaar volgens plaatselijk gebruik, ten overstaan van een openbaar ambtenaar te doen verkoopen teneinde uit den opbreng hoofdsom, rente en kosten te verhalen. Dat ingeval van wettige verkoop van de verbonden goederen, geen zuivering van dit Hypotheek tegen den schuldeischer zal kunnen gevorderd worden.

Ter uitvoering dezer kiezen partijen woonplaats aan het verbonden en verkochte huis.

Waarvan Acte.

Aldus gedaan en verleden te Epe op heden den zeventwintigsten December acht-honderdvierenvijftig in tegenwoordigheid van Willem Heinen, landbouwer wonende te Vaassen en Aart ter Haar, timmermansknecht wonende te Epe als ge-tuigen wien als alle Comparanten den Notaris bekend welke deze Acte met de Comparanten benevens mij Notaris in wiens bewaring de minute zal verblijven, onmiddellijk na voorlezing getekend hebben

(Geteekend) P.L. Berkhoff
G.J. de Graaf
J. de Graaf
W. Heinen
A. ter Haar
G.W. van der Feltz, Notaris

(Onderhoud) Het onderhoud van bruggen ten laste van de koper in deze acte voorkomende worden voor de berekening der registratieregten namen partijen begroot op drie gulden 's Jaars, wordende hierbij opgemerkt dat niet alle de opge-noemde bruggetjes, die genomen waren uit een vroeger transport, aanwezig zijn. Alzoo die door het verleggen van wegen en paden vervallen zijn.

(Geteekend) G.W. van der Feltz, Notaris

Geregistreerd te Apeldoorn den eersten Januarij achttienhonderd vijf en vijftig, deel vier en veertig, folie houdend drie en vijftig verso vak drie en volgende hou-dende een en een half blad met een renvooi.

Ontvangen voor regt twee en tachtig gulden, veertig cent makende met de achten-dertig opcenten honderddertig gulden een en zeventig en een halve cent.

(Geteekend) De Ontvanger

Uitgegeven voor eerste Grosse aan en ten verzoeke van den schuldeischer den 20 Januarij 1800 vijf en vijftig

(Geteekend) G.W. van der Feltz, Notaris

Voor eensluidend afschrift de bewaarder van de Hypotheken en het Kadaster te Arnhem.

283 regels.

OPROEP TIJDLIJN VAN EPE

Jan Paasman

In 2009 is ondergetekende begonnen plaatselijke informatie te verzamelen en chronologisch vast te leggen in een document, met het doel de geschiedenis van het dorp Epe toegankelijker te maken. Ondertussen is deze TIJDLIJN uitgereid tot een zeer bruikbaar document van ± 80 pagina's.*

Eenzijds kan de TIJDLIJN voor onderzoekers, journalisten, hobbyisten en andere geïnteresseerden handig zijn als naslagwerk. Anderzijds biedt de TIJDLIJN een handige manier om een gedetailleerde indruk te krijgen van de geschiedenis van het dorp Epe. Om praktische redenen wordt de TIJDLIJN beperkt tot het dorp Epe (met Vemde, Norel, Zuuk, Wissel en Tongeren), maar externe gebeurtenissen die invloed hebben op het leven in het dorp, worden wel opgenomen. Zoals de aanleg van het Kanaal, de spoorlijn, de A50 of landelijke gebeurtenissen die plaatselijk gevierd werden.

Veel informatie hebben we gevonden in het Streekarchief, de *Eper Krant* en op het internet. Maar nog lang niet alles. Om de TIJDLIJN completer te maken, vragen we particulieren, verenigingen, winkels, bedrijven, instellingen e.d. om aanvullende informatie. Bijvoorbeeld datum van oprichting, eerste bestuur of directie, bouw of grote verbouwingen, verhuizing, opheffing etc. Ook publicatie van boeken of jubileumuitgaven, benoemingen in openbare functies, overlijden van prominente Epenaren, grote branden en andere zaken, die in het nieuws kwamen, horen in dit overzicht thuis. Nadrukkelijk stellen wij dat de TIJDLIJN geen enkel commercieel oogmerk heeft en alleen bedoeld is om het algemeen belang te dienen.

Toevoegingen worden door een redactie beoordeeld op relevantie en (historische) juistheid. Om die reden verzoeken wij u om de bron(nen) te vermelden, waaruit u uw informatie heeft geput. Bijvoorbeeld door een scan of kopie van document of artikel mee te zenden. Vanaf mei 2012 is de TIJDLIJN toegankelijk via de website van Ampt Epe.

* Bijzonder waardevolle bijdragen zijn geleverd door Peter Beek, die helaas in 2011 onverwacht is overleden.

Redactie TIJDLIJN

J.A.F. Paasman

Burgemeester Van Walsemlaan 55

8162 GE Epe

E-mail: paasman@epenaren.nl

INHOUDSOPGAVE

Uit de vereniging	1
Evert de Jonge erelid	4
Historisch grondgebruik in de gemeente Epe (16) / Landbouw (2) <i>Peter Stork</i>	5
De Eper film van 1933 <i>Jan Paasman</i>	11
Film Kortenkamp <i>Jan Paasman</i>	17
Lezersrubriek	18
Op de schop: de ontginning van de grote stille heide (3, slot) <i>Tjada Amsterdam</i>	19
De marke van Emst (3, slot) <i>Evert de Jonge</i>	23
Aanvulling op: Gelderse hoogtepunten in een boek	30
Poststuk <i>Lijda van den Bremen-Jonker</i>	31
Evenementenagenda	32
Lezing Evert de Jonge: 'Bier brouwen op de Veluwe' <i>Eef Brummel</i>	33
Herinneringen van Gerrit van Laar (1889-1980) <i>Peter Stork</i>	37
Hoe de Berkhoffs in de gemeente Epe kwamen <i>Janny Jacobs-Berkhoff</i>	39
Oproep TIJDLIJN van Epe <i>Jan Paasman</i>	48

VAN DE REDACTIE

In de serie 'Historisch grondgebruik in de gemeente Epe' van Peter Stork het tweede deel over de landbouw. Met prachtig fotomateriaal van onder andere grondsporen in akkers.

Jan Paasman ontdekte in een Eper Krant uit 1933 een bericht over het voornemen van het bestuur van de VVV Epe's Bloei om een film te laten maken over Epe. Hij volgde de ontstaansgeschiedenis van deze film en schreef er een artikel over.

In de 'Lezersrubriek' twee reacties op onze oproep met betrekking tot waterputten.

De slotaflevering van 'Op de schop' door Tjada Amsterdam handelt over de wal die wild en vee keert.

Evert de Jonge beschrijft in het laatste deel van 'De marke van Emst' het beheer van niet-verdeelde gronden, wegen, watertjes, verpachte landerijen en de gelden.

Lijda van den Bremen-Jonker neemt ons mee naar de tijd van de brievenbesteller van weleer, de brenger van goed en minder goed nieuws in een tijd dat je hooguit kon dromen van het hedendaagse mobiele verkeer.

Na de jaarvergadering gaf Evert de Jonge een lezing over bier brouwen op de Veluwe, naar aanleiding van zijn recent verschenen, gelijknamige boek. Eef Brummel doet hiervan verslag.

'Herinneringen van Gerrit van Laar' door Peter Stork vertelt over ijzerwinning en een ontgraven grafheuvel in Schaveren en over tiendrechten in Gortel.

Mevrouw Janny Jacobs-Berkhoff verhaalt hoe de Berkhoffs, via allerlei omwegen (Suriname!), zich uiteindelijk in Epe vestigden.

Tot slot informatie over de TIJDLIJN van Jan Paasman. Wie een bijdrage kan en wil leveren om deze tijdlijn completer te maken, mag contact opnemen met de initiatiefnemer.

Veel leesplezier.